

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

NY

KIRKEHISTORISKE SAMLINGER

UDGIVNE AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

VED

HOLGER FR. RØRDAM,

DR. PHIL., PRÆST.

FJERDE BIND.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD.

THIELES BOGTRYKKERI.

1867—68.

Bidrag til Sønderjyllands Kirkehistorie i det 16de Aarhundrede.

Ved Holger Fr. Rørdam.

Medens Slesvig Stift gennem hele Middelalderen havde delt Udvikling med den øvrige danske Kirke, hvortil det hørte, frembragte Reformationen en vis Sondring og en Kløft, der efterhaanden udvidede sig, tildels paa Grund af de politiske Forhold. De sidste Aars sørgelige Begivenheder have brat afbrudt den Udvikling, der syntes atter at skulle føre Slesvig Stift tilbage til den gamle Fællesudvikling med den danske Kirke. Er end derved Opmærksomheden for de slesvigske Kirkeforhold svækket hos en og anden, ville mange dog ikke anse det for noget uvedkommende, naar vort Selskab fremdeles bevarer Interessen for Sønderjyllands Kirkehistorie, saa meget mere som vi aldrig opgave Haabet om, at den Del af Slesvig, som frivillig vil slutte sig til Danmark, atter vil komme tilbage, om end Tiden gjøres os lang.

Det er ikke min Hensigt her at give en Fremstilling af den egentlige Reformationskamp i Sønderjylland, da jeg ved en tidligere Lejlighed udførlig har behandlet en Del af hvad der hører til dette Emne¹⁾, og der om det øvrige ikke lader sig sige sønderlig meget nyt. Jeg tænker snarere at

¹⁾ Bidrag til Slesvigs Kirkehistorie i Kirkekalender for Slesvig Stift, 1ste og 2den Aargang (1862 og 1864). Andre Smaa bidrag findes i Ny kirkeh. Saml. II, 253 ff. 265 ff. 290 ff. 737 ff. IV, 1 ff. 45 ff.

tage fat der, hvor det mere ordnede lutherske Tidsrum begynder (hvor der da vil være Lejlighed til Tilbageblik, hvor det behøves); og der kan vel trænges til Oplysninger om dette, da det hidtil almindelig kjendte hverken udmærker sig ved Nøjagtighed eller Fuldstændighed. Falck beklagede oftere »det Mørke, der hviler over den slesvig-holstenske Kirkehistorie i Reformationens Aarhundrede«¹⁾, og er der end, siden han fremsatte denne Klage, fremkommet ikke faa ny Oplysninger, hvor da særlig kunde fremhæves hvad Waitz og Stemann have fremdraget²⁾, saa er der dog endnu nok, der trænger til yderligere at klares. Hvad her meddeles, er dog snarere en Afslutning paa Granskninger i Slesvigs Kirkehistorie end en Indledning til ny. Det var en Tanke, som oftere beskjæftigede mig, medens jeg havde min Gjerning i Slesvig, om det ikke skulde lykkes mig at give en samlet Fremstilling af den sønderjydske Kirkes Historie, og heri kunde jeg ikke afholdes ved den Behandling, Præsten F. Wedel 1863 gav af en Del af dette Emne, da hans Skrift efter min Mening saare lidet svarer til de Fordringer, der i vore Dage kunne gjøres til et historisk Arbejde, hvad enten det skal betragtes som videnskabeligt eller populært. Nu, da min Plan er opgiven, indskrænker jeg mig til nogle »Bidrag«, som jeg haaber ikke maa findes ganske uden historisk Værd, skjønt det hele kun har en fragmentarisk Karakter, da jeg i Reglen kun omtaler det forhen bekjendte saa meget som det for Sammenhængens Skyld er fornødent.

¹⁾ Neues Staatsbürg. Magazin, II, 873, samt paa flere Steder i Handbuch des schleswig-holsteinischen Privatrechts.

²⁾ Waitz Schleswig-Holsteins Geschichte. II. Urkunden zur Gesch. der Herzogthümer Schlesw. u. Holstein unter dem Oldenburg. Hause (2den Del af Quellensammlung d. Schlesw.-Holst.-Lauenburg.-Gesellschaft). Stemann. Zur Geschichte der geistl. Gerichtsbarkeit und der Consistorien im Herzogth. Schleswig (Slesvigske Provindsialefterretn. IV, 505—68).

I.

Slesvig Stifts fælles øverste Kirkestyrelse efter Reformationen.

Udtrykket »Slesvig Stift« er til en vis Grad tvetydigt. Det brugtes nemlig ikke blot om den Del af Sønderjylland, som stod under den slesvigske Biskops gejstlige Tilsyn og Myndighed, saa »Stift« altsaa var enstydigt med »Bispedømme«¹⁾, men ogsaa om de Godser, der i Tidernes Løb, ved Gave, Kjøb og paa andre Maader vare lagte til Bispestolen i Slesvig, og som udgjorde et eget Rigslen, der i Middelalderen betingede den slesvigske Biskops Stilling som en af den danske Konges mægtigste Vasaller. »Stift« er da her enstydigt med »Stiftsgodset«²⁾. Vi ville i det følgende faa at gjøre med »Slesvig Stift« i begge disse Betydninger af Ordet, men da vi især have de kirkelige Forhold for Øje, er det Dioceset, Stiftet i dets kirkelige Betydning, vi her nærmest have vor Opmærksomhed henvendt paa.

1.

Fra Christian III's Regjeringstiltrædelse 1533 til Beskikkelsen af en evangelisk Biskop i Slesvig 1542.

Reformationen havde tidligere faaet fast Fod i Sønderjylland end i nogen anden Del af Danmark. I Haderslev og Tørring-Len, hvilket sidste for en Tid løsreves fra Ribe Stift, var den saaledes alt i Aaret 1528 bleven befæstet ved

¹⁾ I Kirkekalender for Slesvig Stift, 1ste Aarg., S. 1—2 Not., er der meddelt en Række Beviser for den historiske Berettigelse af denne Opfattelse af Navnet »Slesvig Stift«. Disse kunne let forøges. Jeg skal indskrænke mig til følgende: i O. H. Mollers, Nachricht von dem Geschlechte derer von Ahlefeldt anføres S. 104 et Dokument fra 1475, hvori endel Godser »belegen in dem Stichte Sleswick« nævnes, uden at de hørte til Stiftsgodset. Smst. S. 110 meddeles et Dokument fra Aaret 1500, hvori omtales »dat Dorp Stendewith, belegen im Kerspel to Astorp, vnde Gammel Hadersleue Sleswykes Stichtes«.

²⁾ Antislesvigholst. Fragmenter. VII, 15.

en egen Kirkeordning, og Menighederne vare blevne underlagte en evangelisk Provsts Tilsyn¹⁾. I de andre Dele af Stiftet nød de lutherske Menigheder, der havde dannet sig især i Kjøbstederne, en ikke ringe Frihed og Uafhængighed af den katholske Kirkestyrelse²⁾. Slesvigs Biskop, Godske eller Gotskalk v. Ahlefeld, om hvis Lærdom, Dygtighed som Statsmand og undersaatlige Troskab vi ikke have Grund til at tvivle³⁾, men hvis kirkelige Sands og Indsigt neppe kan anslaaes saa højt⁴⁾, søgte vel stadig at forhindre Reformationens Udbredelse, men gik dog frem med saa meget Maadehold, at det ialfald sjældnere kom til heftige Optrin.

Ved Kong Frederik I's Død (10 April 1533) befandt hans ældste Søn, Hertug Christian, sig i en ikke ganske let Stilling: Danmarks Krone var ham uvis, og der var idetmindste adskillige mægtige Mænd, som hellere saa den yngre Broder Hans paa den danske Throne end Christian, der havde gjort sig bemærket baade ved sit udanske Sidelag og ved sin stærke Iver for Reformationen⁵⁾; i Slesvig

¹⁾ Se Kirkekalender for Slesvig Stift. 1ste Aarg. S. 156—7.

²⁾ Münter, Reform. Hist. II, 429 ff. Carstens, Die evang. luth. Reform. in Schleswig-Holstein (Nordalb. Studien. II, 119 ff.) Ingen af disse Forfattere udmærke sig dog ved sønderlig kritisk Nøjagtighed.

³⁾ Allen, De tre nordiske Rigers Historie, 1497—1536. II, 108 ff. I Schlegels Saml. zur Dän. Geschichte II, 4, 98 ff. findes Godske Ahlefelds Dagbog holdt under hans Rejse som Statssendebud til Kejser Maximilian, for at skaffe Christiern II en Brud. Smst. S. 80 ff. læses hans «Oratio ad Maximilianum Imperatorem». I en Skrivelse (af 9 Sept. 1526) til det kejserlige Kammer førte han et fyndigt Bevis for, at Hertugdømmet Slesvig aldrig havde hørt til det tyske Rige, og at Slesvigs Bispedømme i flere hundrede Aar havde ligget under Lunds Ærkebispesæde (Cypræi Ann. episc. Slesvic. p. 423—5).

⁴⁾ Følgende lille Notits findes i et «Fragmentum hist. Slesvicensis» (Westphalen, Monum. ined. III, 320): «Circa hoc tempus (1526) episcopus Godoscalcus cuidam salvum conductum dederat in Walsbul, qui Pastorem ad altare interfecerat. Melchior Rantzow, rei indignitate motus, eum templo Handewit deprehensum extrahi, et die solis rotæ imponendum curavit, postquam in cœmeterio peccata confessus sacramento communicasset».

⁵⁾ Jeg benytter Lejligheden til at gøre opmærksom paa, at man har et Brev fra Biskop Ove Bilde til Hertug Hans, dat. ex Arhusia. 6ta

og Holsten stode hans Sager vel bedre, da der ikke godt kunde være Tale om, at man her vilde gjøre ham og hans Brødre Hertugkronen stridig, skjønt de ikke havde nogen egentlig Arveret; men her voldte de kirkelige Forhold især Vanskelighed. Blandt Landstænderne vare nemlig ikke blot Prælaterne men ogsaa mange af Adelen endnu Katholicismen hengivne, og Christian vilde for ingen Pris opgive Gjennemførelsen af den evangeliske Lære og Kirkeorden. Endnu inden han var hyldet, traadte han i Underhandling med Bispem og Kapitlet i Slesvig om at afskaffe deres »selvgjorte Ceremonier, der stred imod Guds Ord«, og lade alt sligt falde og alene holde sig efter Herrens Ord og den Kirkeordning, som Christian tidligere havde indført i Haderslev og Tørninglen. Livlægen D. Matthæus v. Otten førte paa Hertugens Vegne Forhandlingen; men det Svar han bragte fra Biskoppen, var ikke meget lovende, da denne i ethvert Tilfælde ikke uden at der forelaa en Landdagsbeslutning vilde gaa ind paa nogen Forandring¹). I sin Forlegenhed havde Christian henvendt sig til Landgrev Filip af Hessen om Raad og Vejledning. Denne havde foreslaaet ham at samle en væbnet Magt forat indjage Stænderne Skræk. Men en saadan Fremgangsmaade stemmede ikke ret med Christians Tænkemaade. I sit Svar bemærkede han, at han hellere vilde se at føre Sagen igjennem ved lempelige Midler; da det ikke var Begjærighed efter Kirkegodset, der drev ham, kunde han uden Vanskelighed gaa ind paa, at Prælaterne beholdt deres Præbender for Livstid, men hvad de papistiske Skikke og Lærdomme angik, da vilde han hellere opgive alt end

feria intra octav. ascensionis Domini 1534, hvori Biskoppen, efterat have omtalt mærkelige Tidender fra Jylland og Lanteholsten, skriver: •Vi bede E. N. kjærligen og ydmygeligen raade, at E. N. skikker sig imod den alsommægtigste Gud, den hellige Kirke og Danmarks Raad som en kristen Fyrste«, det skulde ikke blive til hans Skade. Bispem sender sin Broder, Knud Bilde, til Hertugen, som det synes forat sondere hans Stemning med Hensyn til Opretholdelsen af den katholske Kirke (Orig. i Gemeinsch. Archiv. XXXIX, 28 b).

¹) Waitz, Urkunden. S. 106—8. Biskoppens Svar er dat. 20 Maj 1533.

finde sig i sligt (»denn eher wir ihnen ihr unchristlich Leben billigen und einfolgen, eher wollen wir zu Fuss davon gehen und alles liegen und stehen lassen«). Imidlertid udbad han sig en udførlig Fremstilling af Landgrevens Mening, om hvorledes han skulde bære sig ad med de forskjellige kirkelige Forhold, der trængte til Ordning. Landdagen var nær forestaaende, hvor hans Hylding skulde foregaa, og her maatte han have en Afgjørelse paa Sagen. Hele Christians Brev, der er skrevet den 9de Maj 1533, udtrykker en utaalmodig Iver for at faa Misbrugene afskaffede, at Guds Ord kunde komme til Ære, thi med det vilde han leve og dø. Landgreven søgte i sit Svar at dæmpe hans Utaalmodighed, han raadede ham til ikke at tage for stærkt fat, men hellere lade Tingene »slæbe hen«, ligesom hans Fader havde gjort, indtil det belejlige Øjeblik kom, »og saa gjøre hvad der var godt gjort«. Sit Herredømme maatte han for alting ikke lade slippe sig af Hænderne, men passe godt paa Kong Christiern, der sad fangen paa Sønderborg Slot. Forresten gav Landgreven ogsaa Raad i det enkelte, hvorledes Christian skulde tage det med de gejstlige Godser, Klostrene og andet¹⁾.

I Hovedsagen fulgte Christian Landgrevens Anvisning og søgte at tilegne sig sin Faders kloge og tilbageholdende Fremgangsmaade. Vi skulle dog ikke her udførlig gaa ind paa de Forhandlinger, der førtes paa Landdagen i Kiel i Begyndelsen af Juni 1533. Den lybske Kannik Johan Parper, som var tilstede, klager over, at han og hans Standsfæller maatte taale mange haarde Ord af de lutherske Adelsmænd, især naar disse om Eftermiddagen kom drukne til Forhandlingerne²⁾. I den Stadfæstelse af Hertugdømmernes Privilegier, som var Resultatet af Forhandlingerne og som Chri-

¹⁾ Christians mærkelige Brev er trykt hos Waitz, Jürgen Wullenwever. I. 378—80. Smst. S. 381 meddeles et Udtog af Landgrevens Svar, dat. Cassel 21 Maj 1533.

²⁾ Michelsen, Archiv für Staats- u. Kirchengesch. der Herzogthümer Schlesw., Holst., Lauenb. IV, 488 ff.

stian udstedte paa sine egne og sine umyndige Brødres Vegne den 8de Juni, forpligtede han sig til at lade alt bestaa som det var, indtil en almindelig Reformation foregik i Danmark, hvorunder Slesvig Stift hørte, og i det romerske Rige, hvorunder Holsten hørte. Dog skulde Bispetienden være afskaffet. Præsterne skulde have frit Lov til at prædike »saavel det ny som det gamle«. Troen skulde være en fri Sag, og de bispelige Officialers »uordentlige gamle Regimente« med Bandsættelse over dem, som gjorde Brug af Friheden, skulde være forbudt¹⁾. En særegen Overenskomst sluttedes samme Dag med Biskoppen i Slesvig, hvorved det bestemtes, at hvad der i Gudstjenesten var særlig katholsk, skulde falde bort eller holdes for lukkede Døre i Slesvigs Domkirke, og de Prædikener, som holdtes der, skulde være »gudelige, kristelige, uden Anstød, og ikke Guds Ord imod, men Menigmand til Trøst, Forstand og Vejledning«. Derimod gav Christian nogle Stiftsgodser tilbage, som hans Fader havde tilegnet sig. Præbenderne ved Domkirken skulde vekselsvis bortgives af Hertugen og Bispen, og Christian betingede sig Ret til efter sit Behag og uden nogens Forhindring eller Indsigelse at indsætte Prædikanter, der kunde lære og forkynde Guds Ord i alle Kirker baade i Hertugdømmet og Stiftet. Kirkerne skulde beholde deres Smykker, Klenodier og Ejendomme. Spørgsmaalet om Tien- den skulde senere underkastes en ny Overvejelse, og forøvrigt maatte der ikke foretages nogen Forandring i de kirkelige Sager uden Hertugens og Landdagens Samtykke²⁾.

Ved denne Overenskomst var meget opnaaet: den evangeliske Lære kunde frit udbredes, og Bispen kunde saa at

¹⁾ Jensen u. Hegewisch, Privilegien der schlesw. holst. Ritterschaft. S. 155 ff. Christian III's Hist. II, 288 ff. Jfr. Ny kirkehist. Saml. II, 737—8. 820.

²⁾ Waitz, Urkunden. S. 109—11. Schleswig-Holsteins Geschichte, II, 205. En gammel Kopi af Overenskomsten findes i Geh.-Ark. med Paategning: »Dieser Vergleichung wirdt in der Union gedacht und dasselbst bestätigt« (d. e. Unionen mellem Danmarks Krone og Hertugdommerne, som sluttedes samme Aar).

sige ingen Hindringer lægge ivejen derfor. Intet Under derfor, at han var lidet tilfreds med Overenskomsten og idet hele med Beslutningerne paa Landdagen i Kiel. Sin Stemning gav han tilkjende i et mærkeligt Brev, han fire Dage efter Mødet skrev til Ærkebiskop Torben Bilde i Lund, hvori han bl. a. bad Ærkebispen sørge for, at naar en Konge udvalgte i Danmark, denne da forpligtedes til at opretholde den katholske Kirke, og at Slesvig Stift udtrykkelig indesluttedes derunder; »thi Hertugdømmet er et Len af Danmarks Rige, og Slesvig Stift og Kirke hører under Lunds Ærkebiskop og er et Len af den danske Kirke. Og hvis Stiftet og Kirken ikke udtrykkelig og ved Navn nævnes, saa ville vi ikke blive regnede med til Riget, og saa er det ude med Kirken og Religionen her — ialfald den gamle«. Biskoppen antydede forøvrigt, at hans Overenskomst med Hertug Christian endnu ikke var fuldkommen afsluttet, saa han synes at have næret Haab om endnu at kunne faa nogen Forandring i den¹). Dette lykkedes ham imidlertid neppe. Christian indsatte evangeliske Prædikanter og drog enkelte Steder ogsaa Omsorg for deres tilbørlige Underholdning²). Lidt efter lidt faldt ogsaa den særlig katholske Gudstjeneste bort næsten allevegne³).

¹) Nye Danske Mag. II, 221. Et Udtryk i Biskoppens Brev — »præ-tacto privilegio instante militia concessa« — som Udgiveren, Abraham Kall, siger, at han ikke ret forstaar, finder rimeligvis sin Forklaring i det Raad, Landgrev Filip tidligere havde givet Christian, om at han ved Hjælp af nogle tusinde lejede Knegte skulde indjage Stænderne Skræk, saa de indrømmede ham, hvad han ønskede.

²) Se Tillæg Nr. 3—6.

³) I Ny kirkehist. Saml. II, 402 har Biskop Engelstoft givet en Udsigt over den kirkelige Tilstand paa denne Tid, men efter min Mening er det ikke her tilstrækkeligt fremhævet, hvor sejrig den evangeliske Lære allerede var allevegne. Der kan nemlig ikke lægges saa megen Vægt paa de Beviser, som anføres for, at den katholske Gudstjeneste endnu havde holdt sig paa enkelte Steder. Om Haderslev henviser jeg til min Anmærkning i Kirkekal. for Slesvig Stift, 1ste Aarg. S. 144. Om Forholdene i Ekerneførde viser det vedføjede Tillæg Nr. 2, at Messetjeneste allerede var bortfalden 1529, ellers havde Kongen nemlig ikke behøvet at tilsikre Vikarierne deres Indtægter

Imidlertid var der dog et føleligt Savn, som Bugenhagen i et Brev til Christian III af 21de Novbr. 1537 udtrykker paa følgende Maade: »Kirkerne og Skolerne ere endnu ikke forsørgede, og de fattige Præster, som Gud nu har sat derhen, vente paa Forsørgelse og paa en god Ordinans, meget mere end Sjælene i Pavens Skjærsild efter Forløsning¹⁾«. Den latinske Kirkeordinans, som var forfattet 1537 under Medvirkning af de mest ansete evangeliske Prædikanter i Sønderjylland, havde endnu ikke faaet Lovskraft. I Februar 1538 indkaldte Kongen derfor en Forsamling af Præster og Medlemmer af Byøvrighederne i de slesvigske og holstenske Kjøbsteder til Gottorp. Her forelagde han udentvivel den ny Kirkeordinans og fik den vedtaget eller befalede maaske, at den skulde gjælde for alle de evangeliske Menigheder²⁾. I den følgende Tid, inden Hertugdømmernes særlige, plattyske Kirkeordinans var udstedt, ville vi derfor oftere udtrykkelig finde henvist til »den kongelige Ordinans« som Rettesnor for det præstelige Embede³⁾. Først fra Aaret 1538 af fik alle de evangeliske Menigheder i Sønderjylland en saadan ordnet kirkelig Forfatning, som Menighederne i Haderslev- og Tørring Len allerede havde haft i 10 Aar. Vi finde da ogsaa, at fra denne Tid af begyndte dertil beskikkede Mænd, efter kongelig Befaling, som Provster at visitere Kirkerne og at efterse Kirkeregnskaberne i alle de Dele af Stiftet, hvor det lod sig gjøre⁴⁾. Den evangeliske Lære var dog, hvor sejr-

for Livstid. Der berettes ogsaa udtrykkelig om en luthersk Prædikant, Petrus Mellitius, der maa antages for at have været Ekerførdes Reformator ved Aaret 1528 (Provinz.-Berichte 1818, S. 121—2).

¹⁾ Schumacher, Gelehrter Männer Briefe. I, 7 (jfr. Ny kirkehist. Saml. II, 403—4).

²⁾ Ny kirkehist. Saml. II, 405—6.

³⁾ Saaledes i Superintendentbestallingerne af 1 April 1540, ligeledes i et Kaldsbrev for en nordslesvigske Præst, der er vedføjet som Tillæg Nr. 13.

⁴⁾ Michelsen u. Asmussen, Archiv für Staats- u. Kirchengeschichte der Herzogthümer. II, 465. Den gamle Kirkeregnskabsbog for Flensborg-Bredsted Provsti, der viser, at Gerhard Slewert begyndte

den end paa alle Punkter var gaaet frem, i visse Maader kun tolereret, da Hertugdømmernes Stænder ikke havde givet deres Samtykke til Reformationens Gjennemførelse. Forat erhverve dette sammenkaldte Kongen en Landdag i Rendsborg den 3die Marts 1540. Forhandlingerne paa dette Møde ere allerede tidligere omtalte i dette Tidsskrift¹⁾, vi skulle derfor her indskrænke os til Resultatet, som var: at Religionssagen skulde blive i sin daværende Stilling indtil næstkommende Jul, og alle Præster skulde beholde al den aarlige Rente og Indkomst, som af gammel Tid havde plejet at ligge til deres Underholdning; dersom der inden Jul ikke var holdt noget Koncilium, eller Kejseren ikke havde udstedt nogen Ordinans, som var bifaldet og antaget af begge Partier, vilde Kongen udstede en Ordinans for sine Fyrstendømmer, som da skulde staa ved Magt, men mindre en almindelig Kirkeforsamling senere kom istand, og dens Beslutninger antoges af begge Partier. Kort Tid efter (den 1ste April 1540) fik de fire Prædikanter, Anthonius Keyser, Gerhard Slewert, Reinholt Westerholt og Herman Tast, der siden 1538 havde fungeret som kirkelige Tilsynsmænd, kongelige Bestallinger som Superintendenter i Haderslev, Flensborg-Tønder, Slesvig og Husum Provstier med udførlig Instruktion om, hvorledes de skulde udføre deres Embede, og om Kirkevæsenets Styrelse og Præsternes fremtidige Stilling²⁾. Samtidig beskikkedes Præsten Nicolaus Johansen

at visitere 1538, findes tildels aftrykt hos Johannsen, Das Canonische Recht in so ferne es für Protestanten brauchbar ist, mit einigen Worten der Kirchengesetze für die Herzogth. Schleswig u. Holstein. II, 105—19. Originalen findes endnu i Flensborg Provstiarkiv.

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. II, 407—10.

²⁾ Seidelin, Diplom. Flensborgense. II, 297—301. Jfr. Ny kirkehist. Saml. II, 410—2. Der er Spor til, at den Del af Superintendenternes Instruktion, der angik Bevarelsen af Præstekaldenes Indtægter og Præsternes og Degnenes Værneting (overensstemmende med den rendsborgske Landdagsafsked), eller maaske snarere et særegent Kongebrev derom, er bleven læst til Tinge rundt om i Landet (se Rhode, Haderslev Amts Beskr. S. 11—13. Aagaard, Beskr. over Tønning Lehn. S. 117—8).

ved Vor Frue Kirke i Flensborg til Superintendent for Nordborg og Sønderborg Amter (Als, Ærø og Sundeved), en Stilling, som han formodentlig faktisk havde indtaget (i Lighed med de andre Superintendenter) siden 1538, om ikke fra et endnu tidligere Tidspunkt¹). Men da det danske Rigsraad og den fynske Adel besværede sig over, at Als og Ærø paa den Maade adskiltes fra Odense Stift, hvortil disse Øer fra Arildstid havde hørt, tilbagegav Kongen allerede den 24de April 1540 Fyns Biskop hans gamle Rettighed over disse Øer, saa Hr. Nicolaus Johansens Superintendentur maa antages at være blevet indskrænket til Sundeved, forsaavidt det ikke ganske er ophørt²).

Da den paa Landdagen i Rendsborg fastsatte Frist nærmede sig sit Udløb, uden at noget almindeligt Koncilium for hele Kristenheden havde ordnet Religionssagerne, og det var at forudse, at Kongen, efter den ham givne Bemyndigelse, ikke vilde tøve med at træffe Foranstaltninger til en almindelig og fuldstændig Gjennemførelse af Reformationen i Sønderjylland, forsøgte den gamle Biskop Godske, om det ikke endnu var muligt at standse Reformationsværket, inden det endelig afsluttedes. Den 8de December 1540 skrev han derfor til de slesvigske og holstenske Raader: »Der er mig berettet, at de lutherske Prædikanter ville gjerne have alt, hvad der vedkommer Gudstjenesten i (Byen) Slesvig, ordnet ved Lov jo før jo hellere. Men I vide vel, at den, som har lovet noget til de otte Dage ved Helligtrekonger (den sædvanlige Termin, Kieler Omslag), han kan ikke manes for Løftets Fuldbyrdelse, før Helligtrekongers otte Dage ere forbi. Nu er Helligtrekongers Fest midt i Julen, derfor mener jeg, og vel med Grund, at man ikke med

¹) Maaske fra den Tid, da Biskoppen i Odense, Knud Gyldenstjerne, blev fængslet (Avgust 1536). Jfr. Slesv. Provindsialefterretn. IV, 513.

²) Werlauff, Prisskrift om det danske Sprog i Slesvig, S. 69 Not. e. I Kirkeordinansen af 1542 omtales kun de fire Superintendenter. Hr. Nic. Johansen har da rimeligvis maattet tilbagelevere sin Bestalling. Det synes, at han senere (1548) atter er bleven Provst i Sundeved (Slesv. Provindsialefterretn. IV, 513).

Rette kan forlange nogen Forandring i vor Religion før den Tid. Da vor allernaadigste Herre dog vil blive ved de evangeliske Stænder i Tydskland, hvad kan da et Fjerdingaars Forhaling skade — da denne Sag dog ikke kan slippe Hs. Kgl. Majestæt af Hænderne — forat man i saadanne Sager, der angaa Gud, ikke det ene Aar skal fastsætte eet og det næste Aar et andet. Kjære Herrer og Junkere, jeg beder for vort fælles Bedstes Skyld — ogsaa for eders egen Skyld — at I ville vel betænke Sagen og ikke lettelig lade den gamle Religion falde, men opsætte det saalænge som muligt, da Kgl. Majestæt, af føromtalte Aarsager, uden Tvivl selv vil tage Sagen i sin Haand¹⁾«. Dette Brev viser, at det ikke forholder sig, som man undertiden har antaget, at Biskop Godske Ahlefeld i sine senere Aar har forholdt sig ganske passiv, og kun søgt at hytte sit eget Skind. Ganske vist gjorde han ogsaa dette, og navnlig finde vi, at han til Ærgrelse for sit Domkapitel solgte flere af Stiftsgodserne eller overlod dem til sine Slægtninge²⁾; men det ovenanførte Brev godtgjør tillige, at han vedblev at lægge Reformationen Hindringer i Vejen, saavidt han kunde, lige til sin Død. Thi sex Uger efter at han havde skrevet hint Brev døde han, den 25de Januar 1541, paa sit Slot Svavsted. Før han gik bort, havde han vistnok med Sorg erfaret, at Kongen, endnu inden den ovenomtalte Helligtrekongerstermin var udløben, havde gjort Skridt til Reformationens endelige Gjennemførelse, idet han i de første Dage af Januar 1541 havde beskikket Mænd til at reformere de endnu bestaaende Herre-

¹⁾ Se Tillæg, Nr. 9.

²⁾ Christiani, Geschichte der Herzogth. Schleswig u. Holstein unter dem Oldenburg. Hause. II, 137. Den 22 Febr. 1537 stadfæstede Christian III Salget af tre under Slesvig Bispestol hørende Byer i Sognet Svans, som Biskoppen havde afhændet til Jørgen v. d. Wisch (Stemann, Geschichte des öffentl. u. priv. Rechts des Herzogth. Schleswig. III, 212). Den 25 Marts 1539 protesterede Domkapitlet i Slesvig imod, at Biskoppen uden Kapitlets Samtykke havde solgt adskilligt af Stiftsgodset, navnlig Gaarden Stubbe (smst. III, 214—5).

klostere, hvor den gamle Gudstjeneste og andre Skikke, der trængte til Forbedring endnu tildels havde holdt sig¹).

Det kan neppe betvivles, at Godske Ahlefelds Død er kommen Christian III meget belejlig, thi i sin Stilling som Hertugdømmets første Prælat og Ihændeher af det betydelige Stiftsgods havde han lige til det sidste dannet en Hindring for Reformationens fuldstændige Gjennemførelse, da Kongen havde taget i Betænkning at behandle ham med samme Hensynsløshed som hans Kolleger i Kongeriget. Da Christian nu altsaa havde fri Hænder, forelaa det Spørgsmaal til Afgjørelse, paa hvilken Maade Stiftsstyrelsen og Forvaltningen af Bispegodset for Fremtiden lod sig ordne. Den «biskoppelige Herlighed, Sædvane og Frihed over Kirker, Kirkeherrer og Præster» havde Kongen allerede ved en tidligere Lejlighed forbeholdt sig²).

Det kunde nu synes at have været det nemmeste, om Kongen havde inddraget Bispegodset under Kronen, ligesom han i Kongeriget havde gjort, og, idet han selv overtog det øverste Episcopat, havde ladet de alt indsatte evangeliske Superintendenter blive i deres Virksomhed, idet denne udstraktes til alle kirkelige Stiftelser inden deres Superintendenturers Grændser, istedenfor at den tidligere kun havde omfattet de lutherske Menigheder, medens de neppe havde haft nogen Myndighed over det slesvigske Domkapitel og de derunder hørende Kirker, ligesaa lidt som over Klostrene og Kirkerne paa Stiftsgodset og idetmindste endel af de adelige Kirker. Naar Christian III imidlertid ikke gjorde dette, var det upaatvivlelig politiske Hensyn, som afholdt ham derfra. Han har nok tvivlet om at kunne erholde

¹) Den kgl. Befaling om Klostervisitationen og Instruxen for Visitatorerne tilligemed disses Beretning om Udfaldet er trykt i Ny kirkehist. Saml II, 740—53. I Seidelins Diplomater. Flensborg. II, 304 findes en særlig Befaling til Sognepræsterne i Flensborg (Gert Slewert, Nicolaus Johansen og Johan Berndes) om at reformere Ry og Løgum Klostre.

²) Ved Bestallingen for Superintendenterne af 1 April 1540.

Stændernes Samtykke dertil, saameget mere som han tidligere (1533) havde givet dem Forsikring om, at han vilde lade Bispestolene i Slesvig og i Lybek forblive ved Magt. Man maa overhovedet lægge Mærke til, at medens Adelen i Kongeriget med eller mod sin Vilje hjalp til at styrte Bisper og Prælater, fandt disse i Hertugdømmerne derimod en Støtte hos Ridderskabet; det lader sig heller ikke nægte, at Christian III optraadte med større Hensynsfuldhed og Forsigtighed i Hertugdømmerne end i Kongeriget. Dog gik hans Føjelighed ikke saa vidt, at han kunde tillade, at en ny katholsk Biskop blev valgt. Hans første Bestræbelse, efterat han havde erfaret Godske Ahlefelds Død, maatte derfor gaa ud paa at hindre Domkapitlet i Slesvig i at gjøre Brug af dets gamle Ret til at vælge Biskopper, da det neppe var at antage, at dets Valg vilde stemme overens med hans Ønske og den evangeliske Kirkes Tarv, der laa ham oprigtig paa Hjærte.

Alt før Ahlefelds Død havde Kongen derfor været betænkt paa passende Forholdsregler, for det Tilfælde at den gamle Biskop døde paa en Tid, da Kongen ikke var nærværende i Slesvig, idet han nemlig havde befalet Kapitlet at gjøre Indberetning om Sagen, inden det egenmægtig foretog sig nogetsomhelst Skridt. Som Følge heraf underrettede Kapitlet Statholderen i Slesvig og Holsten, Hr. Johan Rantzov, om Biskoppens Død, idet det, som det synes, tillige udbad sig nærmere Forholdsregler. Den 5de Februar 1541 skrev Rantzov da fra Breitenburg til Kongen om Sagen, idet han tillige, maaske fordi Kapitlet i sin Skrivelse til ham havde fremhævet dette, mindede om den Forsikring, der 1533 var givet Stænderne med Hensyn til Bispestolens Bevarelse. Rantzovs Brev kom Kongen, der paa den Tid opholdt sig i Kjøbenhavn, først ihænde den 8de Marts; men han tillagde Sagen saa stor Vigtighed, at han endnu samme Dag lod udfærdige Breve baade til Johan Rantzov og til Domkapitlet, hvori han erklærede, at skjønt det ikke var hans Hensigt at antaste Bispestolen, kunde han dog paa

ingen Maade tillade Kapitlet paa egen Haand at træffe noget Valg. Sagen skulde derfor have sit forblivende, indtil han selv kunde komme over til Slesvig og give sin Stemme med i Laget; han vilde da med Kapitlets Raad hjælpe til at vælge og stadfæste en from, lærd og kristelig Mand, der kunde prædike Guds Ord klart og rent, og udrette hvad der tilkommer en Biskop og hans Embede¹⁾.

At det imidlertid ikke var Kongens Hensigt at tage noget sønderligt Hensyn til Kapitlets Raad, ses deraf, at han, inden noget Samraad havde fundet Sted, den 13de Marts s. A. skrev til D. Johan Bugenhagen i Vittenberg: »Vi ville ikke forholde Eder, at den ærværdige Hr. Gotskalk, Biskop i Slesvig, for ikke længe siden er hensovet i Herren, hvorfor vi have fattet den endelige Beslutning, som disse Fyrstendømmers og Landes uomgjængelige Nødtørf bestemt udkræver, i den afdøde Biskops Sted at udvælge og beskikke en anden lærd og kristelig Mand, som kan forkynde Guds Ord klart og rent, prædike og forrette, hvad andet der tilkommer en Biskop og hans Embede. Til denne Bestilling ønskede vi gjerne, om det kunde lade sig gjøre, Eder — eller ellers en anden lærd Mand — saafremt I er at bevæge dertil, og den højbaarne Fyrste, vor kjære Onkel, Kurfyrsten af Sachsen, vil give sit Samtykke dertil. Vi ville saaledes forsørge Eder og Eders Hustru, at I skal være tilfreds dermed og ikke lide nogen Mangel. Derfor er det vor naadige Begjæring til Eder, at I ved nærværende Brevviser vilde underrette os om, hvorvidt I er tilbøjelig til at modtage eller afslaa dette Tilbud. Kan I af andre Grunde ikke gaa ind derpaa, saa begjære vi naadigen, at I vil meddele os Eders Raad, hvorledes vi skulle faa en anden lærd, dygtig, berømt og anset Person fra Tydskland; thi I veed, hvad for Folk vi have i disse vore Lande«. Da Bugenhagen imidlertid undskyldte sig med sin Alder og det vigtige Embede, han havde i Vittenberg, der vel kunde veje

¹⁾ Se de tvende Kongebreve af 8de Marts 1541 i Tillæget.

op mod en slesvigsk Biskops, svarede Kongen d. 15de Maj s. A., at, skjønt han heller vilde have haft Bugenhagen end nogen anden, da han tildels kjendte disse Landes Lejlighed og Skik, og vel bedre end de fleste andre vilde have kunnet finde sig deri, vilde han dog, da han erkjendte Undskyldningernes Vægt, lade det bero dermed; kun haabede han fremdeles, at Bugenhagen saavel som Luther og D. Justus Jonas vilde anvende al Flid, forat skaffe Kongen en eller anden »smuk, duelig og lærd Mand«, der med Dytighed kunde forestaa Bispeembedet¹⁾.

Imidlertid havde Kongen fortsat Forhandlingerne med Domkapitlet; han havde, dels skriftlig dels ved sin Prædikant, Hr. Johan Schmiettern, paalagt det at drage Omsorg for Stiftsgodsets Bevarelse og at indsende et Inventarium over alt, hvad der fandtes paa det bispelige Slot Svavsted. Efterat Kapitlet havde efterkommet det sidste Paalæg og i en vedføjte Skrivelse havde lagt Kongen paa Hjerte at sørge for Stiftets Opretholdelse, svarede han dem den 9de April s. A., at de ikke egenmægtig maatte indlade sig paa Forsøg paa at vælge en Biskop, før han selv kom og kunde være dem behjælpelig med Valget af en from og lærd Mand. Derimod lovede han dem, at han skulde lade det være sig magtpaaliggende, at Stiftet igjen maatte komme i en god Stand og »til alt, hvad der sømmer sig til Guds Ære«. Imidlertid skulde Kannikerne i den gottorpske Amtmands, Jasper Rantzovs, Nærværelse optage Inventarium over alle Klenodier, rede Penge, Breve, Segl og andet Stiftet tilhørende, og have Opsyn med, at intet deraf, stort eller smaat, blev forrykket eller kom bort²⁾.

¹⁾ Wegener, Aarsberetn. fra Geh.-Ark. I, 218—20.

²⁾ Se Tillæg Nr. 12. Kapitlets Skrivelse har jeg ikke kunnet opdage; men i en gammel Registratur (se ovf. S. 47) Not. 2) findes Stykket omtalt paa følgende Maade: »Bericht des Capittels zu Schleswig, wie vnnd wellicher gestalt es nach des Bischoffs zu Schleswig thotlichen abgange mit dem hause Schwabestede gehalten worden. Item darbey das Inuentarium in alle des Bischofs zu Schleswig nachgelassene guether«. Et andet Inventarium, optaget den 8de Februar 1541 (altsaa inden Kapitlet havde faaet Kongens Brev) fin-

Da Bugenhagen ikke vilde modtage det tilbudte Bispembede, henvendte Kongen sig, som det synes, til M. Herman Bonn, der var evangelisk Superintendent i Lybek og i sin Tid havde været Lærer for Kongens Broder, Hertug Hans. Men heller ikke denne var villig til at overtage det tilbudte Embede, skjønt de Indtægter, der vare knyttede dertil, vare ret betydelige¹). Saaledes trak Sagen hen, uden at noget Bispievalg skete, ventelig ligesaa meget fordi de vittenbergske Reformatorer ikke havde nogen passende Person-

des i Geh.-Ark. under Titel: »Vyndt Cedel aller guder des Huses tho Swauistede na dode vnde affganghe des Hoichwerdigen Hern Goskes Bisschops tho Schleswigk. Anno etc. xlj. Midwekens na Dorotheæ«. Følgende Rum paa Svavsted Slot nævnes heri med deres Indhold: Kjøkken, Bagerhus, Ølkjelder, den vestre Kjølder, Mjød-kjelder (hvori bl. a. fandtes 5 Td. Most, 12½ Td. frisk Mjød og 5 Td. gammel Mjød), Siricks (Profossens) Kammer, Karlekammer, Kalkhuset, Portkammeret, Borgskriverens K., Hønseloftet (her fandtes noget Skyts), Husfogdens K., Kokkepigen K., Hr. Henriks K., Liljekammeret, Rosenkammeret, Dagligstuen (Dornsche), den inderste Sal, Henrik v. Ahlefelds K., det grønne K., Fiskekammeret, min naadige Herres Badekammer, Sovekammeret, min Herres K., Kapellet (hvori alt, hvad der var fornødent til Messehold) og Forkammeret.

- ¹) Herman Bonn (født i Westphalen 1504) var en dygtig og begavet Mand og Forfatter af en Række fortjenstlige Skrifter, hvoraf et er oversat paa Dansk; han blev 1532 Superintendent i Lybek og døde 1548. Tiden, da han var Lærer for Hertug Hans, kan neppe med Vished angives, men falder formodentlig 1529—30. At han en Tid har indtaget denne Stilling fremgaar med Vished af en Dedication, som hans Søn, Arnold Bonn, 1571 skrev til Hertugen foran sine Enarrationes succinctæ epistolice. Derimod er det sikkerlig urigtigt, naar Joh. Møller (Cimbr. lit. II, 70) siger, at Herman Bonn opholdt sig med den unge Hertug i Kjøbenhavn, da Kongefamilien næsten altid var paa Gottorp. At H. Bonn har faaet en Opfordring til at modtage Bispembedet i Slesvig slutter jeg af en Ytring i hans Testament (Starck, Lübecks Kirkenhistorie, S. 92), hvor han beder Staden Lybek at sørge for hans Kone og Børn, og begrundet denne Begjæring bl. a. derpaa, at han forat blive i denne Stad havde afslaaet det Tilbud, den danske Konge i sin Tid havde gjort ham om et Embede, der aarlig indbragte 900 Mark lybsk samt efter hans Død Fribolig for hans Enke. 900 Mark lybsk var nemlig netop den Løn, der senere tillagdes Biskoppen i Slesvig, og man vil neppe kunne paavise noget andet Embede for en gejstlig Mand, der paa den Tid var saaledes aflagt her i Landet.

lighed at foreslaa Kongen, som fordi denne indsaa Nødvendigheden af at faa en endelig og almindelig Ordning af Kirkevæsenet antagen af Stænderne, inden Valget skete. Først henad Julen 1541 kom Kongen til Gottorp og begyndte nu atter at tage Sagen i sin Haand, og man ser, at det, der foreløbig lagde mest Beslag paa hans Opmærksomhed, var Kirkeordningen; men dette Anliggende var af den Vigtighed, at han ikke tiltroede sig selv eller sine Omgivelser alene at kunne bringe det til en god Ende. Derfor henvendte han sig i et Brev af 3die Januar 1542 til Bugenhagens Landsherre, Kurfyrst Johan Fredrik af Sachsen, med Anmodning om, at han vilde tillade, at denne Mand paa nogen Tid kom herind til Landet »forat reformere Kirkerne i Landene Slesvig og Holsten til den rette, sande Religion«¹⁾. Maaske har Bugenhagen selv antydnet Muligheden af, at han for en kortere Tid kunde komme herind forat bringe Sagerne i Orden, thi i et Brev af 6te Januar 1542 skriver Kongen til ham: »Hvad Biskoppen anbelanger, og hvad I tilkjendegiver, at I desangaaende heller vil samtale med os end skrive, maa I vide, at vi sandelig ligeledes ere begjærlige efter at tale med Eder om denne og andre højst vigtige Sager og at spørge Eder tilraads derom. Vi ønske fremdeles, at I efter vor tidligere Skrivelse vil anvende al mulig Flid, at vi til Guds Ords Fremme maatte faa en dueilig og lærd Mand i den afgangnes Sted«²⁾.

Saalænge Svar paa disse Breve ikke vare indløbne, har Kongen neppe foretaget noget Skridt af Vigtighed, da han i sit ovenomtalte Brev til Bugenhagen siger, at han vilde lade Reformationsværket hvile indtil hans eller en anden vittenbergsk Lærers Ankomst. Den 1ste Februar 1542 svarede Kurfyrsten, at han gjerne gav sit Samtykke til, at Bugenhagen maatte drage herind for at hjælpe Kongen med Reformationsværket, men han skulde vende tilbage

¹⁾ Schumacher, Gel. Männer Briefe. I, 221.

²⁾ Wegener a. Skr. I, 222. Bugenhagens Brev, hvorpaa Kongens indeholder Svaret, haves nu ikke mere.

det snarest muligt efter Paaske, da han ikke kunde undværes ret længe ved Universitetet i Vittenberg¹⁾. Dette Brev har Kongen neppe faaet før i det tidligste midt i Februar, thi endnu den 13de Februar skrev han til Bugenhagen om forskjellige Ting, men uden at berøre, at hans Ankomst her til Landet var nær forestaaende²⁾. Senest i de allerførste Dage af Marts 1537 maa Bugenhagen imidlertid selv være kommen til Rendsborg³⁾, og nu gjaldt det om rask at tage fat paa Arbejdet, da Landdagen, hvor Reformationsværket endelig skulde afsluttes, aabnedes samme-steds paa denne Tid. Udentvivel har Kongen, efterat have faaet Budskabet om Bugenhagens snare Komme, truffet Forberedelser ved at indkalde Landdagen og ved Hjælp af Herman Tast og maaske andre af Superintendenterne at lade forfatte en plattysk Oversættelse af den latinske Kirkeordinans fra 1537, som alt i længere Tid havde været Regel for de lutherske Menigheder, med enkelte saadanne Tillæg og Forandringer, som de særlige slesvigske Forhold og de af Superintendenterne indhøstede Erfaringer maatte gjøre tilraadelige, i hvilken Oversættelse der da kunde ske Tilføjelser og Bortskjæringer efter Bugenhagens Raad og Stændernes Beslutning⁴⁾. Til Forberedelserne, som maa være gaaede forud for Landdagen, hører ogsaa den Overenskomst mellem Kongen og Domkapitlet angaaende Stiftsstyrelsen og Stiftsgodset, som fik Lovskraft ved Optagelse i Kirkeordinansen⁵⁾.

¹⁾ Schumacher, Gel. Männer Briefe. I, 221 ff.

²⁾ Wegener, Aarsberetn. fra Geh.-Ark. I, 225—6.

³⁾ Man har vel ingen vis Beretning om, at Bugenhagen har været tilstede ved Landdagen i Rendsborg; men det kan dog neppe være trivselomt. Engelstoft har desuden paavist (Ny kirkehist. Saml. II, 426), at der er Dele af den plattyske Kirkeordinans, som maa antages at være forfattede af ham.

⁴⁾ Se Engelstofts fortræffelige og skarpsindige Behandling af den plattyske Kirkeordinanses Genesis i Ny kirkehist. Saml. II, 415 ff.

⁵⁾ I den ovenfor (S. 492 Not. 2) omtalte Registratur nævnes: »Recess zwischen Kon. Mat. zu Dennemargken vnnnd dem Capittell zu Slesewick» — uden tvivl denne Overenskomst.

Da denne Forening er af Vigtighed med Hensyn til det Emne, hvormed vi her beskæftige os, idet nemlig Kapitlets tidligere Ret til Deltagelse i Stiftsstyrelsen, og navnlig dets fri Udøvelse af Bispervalget, derved væsenlig indskrænkedes, skulle vi meddele et udførligt Uddrag af samme:

»Vi Christian (o. s. v.) gjøre vitterligt for os og vore umyndige Brødre og vores alles Arvinger og Efterkommere, Konger af Danmark og Hertuger af Slesvig, Holsten o. s. v., at da Slesvig Stift og Bispedømme er blevet ledigt ved Hr. Gotskalks, fordem Biskop i Slesvig, dødelige Afgang, og vi til vor hellige kristelige Religions Fremme have anset det for nyttigt og godt, at en anden Biskop eller Superintendent indsættes i den afdødes Sted til at have Agt paa Præsternes og det hellige Evangeliums rene Lære samt paa den rette Brug af Sakramenterne og paa alle kristelige Cereemonier, Kirketjeneste, Skoler, Hospitaler og andre gudelige Stiftelser, saa have vi for os og vore umyndige Brødre og Efterkommere truffet følgende Overenskomst med det slesvigske Kapitels Medlemmer angaaende en Biskop eller Superintendent, som med vort Raad og Samtykke skal vælges af dem og af andre Superintendenter i vore Hertug- og Fyrstendømmer Slesvig, Holsten ¹⁾).

1. Vi forpligte os til at lade alle Kapitlet og Kirken i Slesvig ²⁾ tilhørende Godser blive ved deres gamle Rettighed, Frihed og Herlighed, saavidt samme ikke strider mod vor Ordinans, og at haandhæve og beskytte samme til Rette imod enhver, saalænge vor nærværende Ordning og Stiftelse bliver fulgt i alle sine herefter følgende Punkter og Artikler. Skulde vore Fyrstendømmers, Landes og Folks Nød-

¹⁾ Bisk. Engelstoft mener (Ny kirkehist. Saml. II, 414), at Nævnelser af Holsten her skulde vise, at Kongen og hans Raader tænkte paa at indbefatte Holsten under det slesvigske Bispedømme; men jeg kan ikke tiltræde denne Antagelse, der ligemeget strider mod Kongens Forsikring til Stænderne, om at begge Stifter, Lybek og Slesvig, skulde holdes ved Magt, og mod Ordinansens klare Ord, at Biskoppen i Slesvig intet skulde have med Holsten at gjøre.

²⁾ D. e. Domkirken.

terft udfordre, at vi i Fremtiden maatte paalægge vore gejstlige, som have Landgods, Skatter eller Afgifter, saa ville vi dog i saadant Tilfælde ikke besvære bemeldte Stift, Kapitel og Kirke i Slesvig højere, end de kunne taale, og andre vore gejstlige, som have Landgods, i vore Fyrstendømmer Holsten og Stormarn maa taale, at de ikke skulle blive nødte til at sælge deres Godser for saadan Besværingsskyld.

2. Tilstaa vi herved bemeldte Kapitel i Slesvig og Superintendenterne eller Præsterne i vore Kjøbsteder Slesvig, Husum, Flensborg og Haderslev til evige Tider frit Valg af en Biskop eller Superintendent i Slesvig, naar saadant Valg er fornødent, idet de med vor, vore Brødres og Efterkommeres Raad og Samtykke maa udvælge en prøvet Doctor eller Licentiat i den hellige Skrift, som har holdt Forelæsninger ved et lovligt Universitet og prædiket og forkyndt Guds Ord. Samme Biskop maa de ved en kristelig Ed gjøre sig os og Kirken i Slesvig og Kapitlet sammesteds forbunden, og aarlig give ham til hans Underholdning 900 Mark lybsk i Penge og Penges Værd af Stiftets Oppebørsel. Ligeledes skulle alle Prælater og Domherrer, som komme til at residere ved Kirken, gjøre en kristelig Ed paa, at de ville holde sig Ordinansen efterrettelig, og dermed gjøre sig Kirken og Kapitlet i Slesvig forbundne.

3. Give og forlene vi Biskoppen og Kapitlet i Slesvig fuldkommen Magt og Myndighed til efter deres Godtbefindende at indsætte eller atter at afsætte en Adelsmand til Foged paa Stiftets Slot Svavsted, som i saadant sit Embede skal forpligte sig mod Kirken og dem samtlige til efter sin yderste Formue til Rette at ville forsvare og haandhæve alle Stiftets Godser og Skove, og hvert Aar ved Cathedra Petri Dag overlevere Biskoppen og Kapitlet den aarlige Rente af Godset i Penge, Korn og anden Oppebørsel, med nøjagtigt og klart Regnskab.

4. Befale vi, at Stiftsskriveren, som tilligemed Fogeden skal holde Hus paa Svavsted, med Ed skal forpligtes

til Biskoppen og Kapitlet, og at Biskoppen med Kapitlet skal bestemme Lønnen for Fogeden, Skriveren og Tjenerne, der ere nødvendige til Forvaltningen af Slottet Svavsted, saaledes som de derom kunne komme overens med dem.

5. Angaaende Jagten forordne vi, at vi forbeholde os selv og vore Brødre og Efterkommere samme i alle Stiftets Skove, og skal Fogden paa Svavsted med sine Folk ganske afholde sig fra Jagten paa Hjorte, Hinder, Svin eller Raadyr; men Harer og mindre Vildt maa de frit jage, saa meget det ville ¹⁾. Forøvrigt tilhører Skoven med Træ og Olden, og hvad den ellers indbringer, Stiftet og Kapitlet i Slesvig. — Naar det aarlige Regnskab over Stiftets Godser og Indkomst er aflagt, som ovenfor er meldt, skal alt det, som befindes at være tilovers, efterat Underholdning for Bispem og Slottet Svavsted og de dertil hørende Personer er udredet, beregnes og anslaaes i Penge og efter Bispens og Kapitlets Raad anvendes til Forbedring og Opholdelse af Skolen i Slesvig.

6. Forordne vi, at Biskopsgaarden i Haderslev, naar den nuværende Besidder, og de, som have Breve derpaa, ere afgaaede ved Døden, skal blive ved Stiftet tilligemed Jorden samt andet Tilbehør og Fæsterne. Det ikke bortgivne Gods, som de endnu levende Domherrer i Haderslev ere i Besiddelse af, skal efter de nuværende Besidderes Død henlægges til Indretning af en Skole og til Stiftelse af en god Lectur sammesteds.

7. Forunde vi og tillade, at alle Stiftets og Slesvig Kirkes Vicarier, Commender og Len, som ikke ere i Lægfolks Forlening, ligeledes Vicariernes Fællesgods sammesteds, skal alt for Fremtiden blive ved Kirken og tilfalde Kapitlet i Slesvig, paa det at Biskop og Kapitel deraf kunne

¹⁾ Efterat Tileman v. Hussen var bleven Biskop, maatte han 1543 udstede en Revers, hvorved han fraskrev sig Jagten efter stort Vildt paa Stiftsgodset (Geh.-Ark.).

indrette og opholde Skolen sammesteds, saaledes som det vil være fornødent, og vor Ordinans, som derom offentlig er udgaaet i Trykken¹⁾, indeholder om Religionens og Skolernes Underholdning. Dog skal der aarlig gjøres os og Biskoppen klart Regnskab derover, hvoraf det er at se, hvad der er kommet til Skolens og Lecturens Underholdning.

8. Forordne vi, at der til enhver Tid skal være to Prælater i Slesvig Domkirke, Ærkedegnen og Kantoren, der ogsaa for Fremtiden maa bruge deres Godser, Fæstere og Gaarde, som fra gammel Tid ere givne dertil. Og hvad der af samme Godser, Fæstere eller Gaarde maatte være bortgivet enten af vor Herre Fader, Hr. Frederik fordem Konge til Danmark, højlovlig Ihukommelse, eller af os, det ville vi efter vedkommende Personers Død, og naar de derpaa givne Breve ere udløbne, atter lægge til bemeldte Prælaturer. Og da for nogle Aar siden Domkirken i Slesvig til Fædrelandets Bedste er bleven berøvet næsten Halvdelen af sine Indkomster, hvorved Kirkens Rente er bleven mærkelig svækket, saa at Kapitlets Medlemmer ikke kunne ærlig underholdes i det Antal som forhen, saa forordne vi, at der for Fremtiden ikke skal være mere end to Prælater og sex Domherrer i Slesvig Domkirke, for hvilke, som for et Konsistorium, alle gejstlige Sager i Fremtiden skulle forhandles og paakjendes. Til dette Embede ville vi herved have bemeldte Prælater og Kapitelsmedlemmer forpligtede og beskikkede, at de skulle anvende al Flid, paa det at Tugt og Ærbarhed maa vorde opretholdt. Saa snart nogen af Prælaterne eller Domherrerne dør, skal Kapitlet efter gammel Sædvane vælge en anden Prælat, og Biskoppen og Domherrerne igjen forlene samme, om han dertil findes duelig, med det ledige Præbende, og til enhver Tid se til, at saadanne Prælaturer eller Præbender ikke gives til nogen,

¹⁾ Herved kan neppe menes andet end den latinske Kirkeordinans fra 1537.

der ikke er tjenlig til gejstlige Embeder. Dette skal ske uden al Forsømmelse, saa Valget er stadfæstet inden otte Dage efter den sidste Besidders Afgang.

9. Da vi lettelig indse, at denne vor Ordning ikke kan bestaa eller vinde Fremgang, med mindre de Personer, den angaar, igjen blive benaadede og forsynede med den Frihed, som fra gammel Tid har været brugelig, saa forordne vi, at Stiftets og Slesvig Domkirkes Personer, saasom Biskop, Prælater, Domherrer, Sognepræster, Kapellaner, Degne og de, som ellers have Embede i Kirken og Skolen, for Fremtiden ikke skulle besværes af os eller vore Brødre og Efterkommere, Konger i Danmark og Hertuger i Slesvig, Holsten etc., med at holde Landsknegte, men altid maa nyde og besidde deres Frihed, saaledes som de fra gammel Tid have haft den. Saadan Frihed give vi dem nu ved dette vort Brev af kongelig og fyrstelig Magtfuldkommenhed, for os, vore Brødre og Efterkommere, i saa Maade, at vi til alle Tider, og saa ofte fornødent gjøres, skulle og ville beskytte og haandhæve dem derved og ved alt, hvad før er meldt, saaledes som saadant overalt er bestemt i vor Ordinans, hvori denne vor Benaadning er indbefattet¹⁾.

10. Ville vi hermed have os og vore Brødre og Efterkommere forbeholdt, hvis denne vor Ordning om Biskoppen eller Kapitlet i Slesvig ikke overholdes, saaledes som bestemt er i dette vort Brev og Ordning, at vi, vore Brødre og Efterkommere ville have fuldkommen Magt til at anstille Undersøgelse om, hos hvilke Personer Skylden for saadan Overtrædelse maatte findes, paa det at de skyldige maatte komme i tilbørlig Straf. — Til Vitterlighed og bestandig fast Efterlevelse have vi med egen Haand underskrevet

¹⁾ »Yn maten wo solckes yn vnser Ordinantien, Dar desse vnse Begnadinge mede ynne vorfatet, allenthaluen vorseen«. Denne Passus er af Vigtighed, da den viser, at Overenskomsten, om end tidligere udkastet, dog først har faaet Lovskraft samtidig med dens Optagelse i Ordinansen, altsaa d. 9de Marts 1542.

dette Brev og ladet det besegle for os og ved nogle af vore Raader. Datum etc.«¹⁾).

Den 9de Marts 1542 holdtes Landdagen i Rendsborg (sandsynlig var den allerede begyndt nogle Dage tidligere), her forelagdes Udkastet til den plattyske Kirkeordinans for Slesvig og Holsten²⁾, og blev, efterat Prælaterne og Adelen, endnu dog uden sønderligt Held, havde søgt at konservere Bispembedet i Slesvig i dets gamle Stil³⁾, med Stændernes endrægtige Samtykke vedtagen som almengyldig Landslov.

Denne Grundlov for Kirkeforfatningen blev altsaa vedtagen af Kongen og Stænderne i Forening⁴⁾; men efterat den først var given, finde vi aldrig mere, før i vor Tid, Stænderne optrædende som Deltagere i den kirkelige Lovgivningsvirksomhed, med Undtagelse af hvad der angik selve Bispedømmet, paa Grund af dettes politiske Karakter. Kongen — under Delingerne Landsherren, ogsaa de saakaldte »afdelte Fyrster« — var udelukkende Udøver af den lovgivende Magt; det blev hans Sag, om han vilde tilstede Kirken en

¹⁾ Uheldigvis er Dateringen udeladt.

²⁾ Med Hensyn til de Punkter, hvori den plattyske Ordians adskiller sig fra den tidligere gjældende latinske, og hvad Bugenhagens Medvirkning angaar, maa jeg henvise til Biskop Engelstofts omhyggelige Undersøgelse i Ny kirkehist. Saml. II. 418 ff.

³⁾ Stænderne ønskede navnlig, at Kapitlet alene skulde have Ret til at vælge Biskoppen; dette blev afslaaet, da Kongen forbeholdt sig og sine Brødre Medbestemmelse og vilde have de fire Specialsuperintendenten med som Vælgere. Desuden ønskede Stænderne, at Biskoppen maatte beholde alle Bispedømmets tidligere Herligheder og Indkomster, forsaavidt de endnu var forhaanden; dertil svarede Kongen: »Vi ville ikke afdrage Bispen og Stiftet noget i Herlighed eller Indkomst undtagen Jagten«. Men i Virkeligheden fik jo Bispen dog, som vi af ovenanferte Overenskomst med Kapitlet have set, indtil videre kun 900 Mk. lybsk i fast Løn — forøvrigt en efter Tidens Forhold ikke ringe Løn for en gejstlig Embedsmand, men vistnok kun ubetydelig i Sammenligning med, hvad de gamle Bisper havde haft.

⁴⁾ Den foregaaende Note viser forresten, hvor liden Indflydelse Stænderne have haft paa Bestemmelsen af Kirkeordinansens Indhold.

vis Selvstyrelse gennem Synoder¹⁾, og det stod ligeledes i hans Magt at udøve den øverste kirkelige Forvaltningsmyndighed, som han alene var i Besiddelse af, ved hvem han vilde, hvad enten disse underordnede Myndigheder nu hed Kancelli, Biskop, Superintendenter, Konsistorier eller Kirkevisitatorier. Denne faktiske Tilstand fik fra 1721 af, da den danske Kongelov ved de slesvigske Stænders Hyldingsed blev erkjendt som Statsgrundlov ogsaa for Hertugdømmet Slesvig, en fastere Retsbasis²⁾. Og først ved Slesvigs Forfatningslov af 1854 indtraadte heri nogen væsentlig Forandring³⁾.

Med Hensyn til den tilkommende protestantiske Biskops Embede bestemmer Kirkeordinansen: »Biskoppen eller Superintendenten i Slesvig skal antage sig alle Kirkerne i vort Fyrstendømme Slesvig, og skal hvert Aar visitere en Gang i alle vore Kjøbsteder i samme Fyrstendømme, at han kan vide at se til med, hvorledes det staar sig i Kirken med den rette Lære, med Skolerne og den fælles Kasse eller de fattiges Forsørgelse. Til Stæderne skulle Landsbypræsterne med nogle af deres Sognefolk komme, hvis der er nogen Mangel i Kirkevæsenet; thi Biskoppen skal ikke være skyldig at komme til enhver Landsby, med mindre

1) Se Burchardis vigtige kirkehistoriske Skrift: Ueber Synoden besonders über die im 17. u. 18. Jahrh. gehaltenen Schlesw. Holst. königlichen Antheils. Oldenburg 1837.

2) Kongelovens § 6 bestemmer, som bekjendt: »Kongen skal ene have højeste Magt over alt Kleresiet, fra den højeste til den laveste, at beskikke og anordne al Kirke- og Gudstjeneste, Møder, Sammenkomster og Forsamlinger om Religionssager, naar han det raadeligt eragter, byde og forbyde; og i Almindelighed, korteligen at sige, skal Kongen ene have Magt at bruge alle Regalier og Jura Majestatis, hvad Navn de og have kunne. — At nægte, at Kongen for Hertugdømmernes Vedkommende har været i Besiddelse af hvad man kalder »Jus sacrorum«, som Fr. Köster gjør (Ueber Kirchen-Verfassung, mit besonderer Rücksicht auf die Herzogth. Schleswig u. Holstein, i Neues Staatsb. Mag. VI, 417), kan kaldes et dristigt Stykke for den, som har nogen Agtelse for den historiske Sandhed.

3) Se Kirkekal. for Slesvig St. 1ste Aarg. S. 3—4.

han af nogle bliver anmodet om paa deres Kost og Tæring at komme til dem. I de Landskaber, hvor der ingen Stæder er, maa Biskoppen udvælge en Landsby eller to, hvor han hvert Aar kommer, og de fra de nærmeste Landsbyer skulle der komme til ham. Naar han visiterer, maa han ordinere de udvalgte og til ham forskikkede Præster, hvor han vil; ellers skal han ordinere i sin Kirke i Slesvig. Biskoppen skal ogsaa ved Visitationerne prædike, hvor han kommer hen, at han kan hjælpe Folket til at blive ved den endrægtige kristelige Lære, og forbedre, om der fattes noget hos Menighederne eller Præsterne. Biskoppen i Slesvig skal aldeles intet have at skaffe eller at styre i Holsten, hvor der er indsat en egen Provst. Han skal residere i Bispegaarden ved sin Kirke i Slesvig. En Gang om Ugen skal han prædike eller ogsaa to Gange om Ugen udlægge den hellige Skrift i Lektoriet. Han skal trolig have Opsyn med Konsistoriet — som skulde bestaa af fire af Kapitlets Medlemmer, der skulde dømme i gejstlige Sager, navnlig Ægteskabssager — og paase, at der bliver dømt rettelig, samt hjælpe med Raad, og i vigtige Sager ogsaa af og til selv tage Del deri. Men det er ikke nødvendigt, at han altid skal være tilstede; det vilde være ham for besværligt, paa Grund af det Arbejde han har med Guds Ord. Biskoppen eller en anden af Kapitlet skal undertiden offentlig forklare Slægtskabsgraderne for Ægteskabssagers Skyld: en from, lærd Biskop vil vel vide flittig og forstandig at omgaas med den hellige Skrift«. Endelig skulde Biskoppen prøve, ordinere og instituere¹⁾ alle til Præsteembede udvalgte Kandidater, ogsaa dem, der vare kaldede af Patroner. Han skulde tilligemed Præsterne udnævne Forstandere for de fattiges Kasse («de gemene Kasten»), som skulde oprettes af de ældre gudelige Stiftelsers Midler og ved de milde Gaver, som dertil skjænkedes. I Forening med Provsterne skulde han afsætte uværdige Præster fra deres Embeder; han

¹⁾ D. e. forsyne med Kollats, meddele Ret til Udøvelse af Præsteembedets Functioner og til Nydelsen af dets Goder.

skulde være Præsternes Forsvar, om nogen vilde nægte dem de tilbørlige Embedsindtægter, men tillige kræve dem til Regnskab, dersom de egenmægtig afhændede noget af de til Præstegaardene henlagte Agre, Enge, Skove o. dsl. Hvor Nødvendigheden fordrede det, kunde Biskoppen sammenlægge og omannekttere Sogne, naar det enkelte Sogn ikke formaaede at lønne en Præst. Han skulde sørge for, at der tillagdes Skolemestrene og Hørerne i Kjøbstederne det nødvendige til deres Underholdning af det ældre Kirkegods¹⁾.

Saaledes var da altsaa det evangeliske Bispeembedes Forretninger i det væsentlige bestemte; flere af disse (f. Ex. Præsteordinationen) havde tidligere henligget under Superintendenterne, hvis Embedsvirksomhed altsaa indskrænkedes. Ligeledes beklædtes Biskoppen med endel af den Myndighed, Superintendenterne forhen havde udøvet i Forening med Amtmændene²⁾. Skjønt den protestantiske Biskop vistnok langt fra fik samme Magt, som hans katholske Forjænger i sine Velmagtsdage havde haft, var hans Embedsmyndighed dog saaledes af ikke ringe Udstrækning, om end selve den kirkelige Lovgivningsmagt var i andre Hænder, hvad netop Kirkeordinansens Udstedelse uden nogen Biskops Medvirkning klarest viser. I Forening med Domkapitlet var Biskoppen Jorddrot over det betydelige Stiftsgods, der 1543 beløb sig til 261 Plove³⁾, hvorvel ogsaa denne Magt var underkastet Indskrænkninger, idet intet turde afhændes af Godset⁴⁾, og man var bunden i Valget af Stiftsfogeden eller Amtmanden paa Svavsted, der altid skulde være en Adelsmand⁵⁾, ikke at tale om, at Bi-

¹⁾ Christlyke Kercken-Ordeninge. Udg. 1542. Bl. G iij, iiij, L i, ij. M ij, iij. N iij — O iij.

²⁾ Ifølge Superintendentbestallingerne af 1 Apr. 1540.

³⁾ N. Staatsb. Mag. VI, 252. Domkapitelsgodset udgjorde samtidig 355 Plove.

⁴⁾ Christlyke Kercken-Ordeninge. Udg. 1542. Bl. N iij. vers.

⁵⁾ Den første Amtmand var Tønnes Sehested (N. Staatsb. Mag. III, 73. VI, 252). Siden kom Tønnes Rantzov, der endnu var Amt-

skoppen kun oppebar en vis, engang for alle bestemt Løn, selv om ogsaa Indtægterne af Godset forøgedes.

Vi skulle ikke her indlade os paa en yderligere Drøftelse af Kirkeordinansens Indhold, ikke blot fordi Engels-toft har gjort dette paa en tilfredsstillende Maade, men ogsaa fordi vi her nærmest kun have den øverste kirke-lige Styrelse for Øje. Bemærkes kan det dog, at Biskoppens Virkekreds ved Ordinansen udstraktes til hele Hertugdøm-met¹⁾, ikke blot til Slesvig Stift. Men ligesom Bestemmel-sen herom aldrig traadte i Kraft, da Als og Ærø blev under Fyns Biskop, saaledes led den slesvigske Biskop et Aarstid efter en yderligere Indskrænkning, idet Tørring Len til-bagegaves til Bispen i Ribe²⁾, saa at Slesvig Stift trods Ordinansens Bestemmelse altsaa væsentligt beholdt sit gamle Omfang. Endvidere kunde det bemærkes, at den tidligere Herredsprovsteinstitution, der først var opkommen i Nord-slesvig (1528) og senere derfra var overført til Kongeriget (1537), ikke omtales i Kirkeordinansen af 1542 og der-for strax efter faldt bort i de Dele af Slesvig Stift, hvor den havde været indført, skjønt Ophøret ikke allevegne ind-traadte samtidig. Først fra det 16de Aarhundrede af træffe vi atter Herredsprovster i Slesvig Stift³⁾.

Efterat Bispeembedets Omfang og Forretninger vare be-stemte ved Kongens Overenskomst med Domkapitlet og ved Kirkeordinansen, gjaldt det om at finde en Mand, der svarede til de Fordringer, der ifølge disse Love skulde gjøres til den vor-dende Biskop. Valget traf D. Tileman von Hussen, der var Professor i Theologien ved Københavns Universitet. Det har

mand 1562, efter ham fulgte Povl Rantzov (Johans Søn) fra 1563. Siden forekommer Otto v. Qvalen (1580—85) og Claus v. Ahlefeld (1586—1601). Disse nævnes i Treja Kirkeregnskabsbog.

¹⁾ Se foran S. 502.

²⁾ Ny kirkehist. Saml. II, 272. Kirkekal. for Slesv. Stift. 1ste Aarg. S. 179—80. Denne Forandring skete enten 1543 eller i Begyndel-sen af Aaret 1544.

³⁾ Se Stemmanns Afhandl. i Slesv. Prov.-Efterretn. IV, 610—11. Pon-toppidans Ann. IV, 381. 387. Neues Kiel. Mag. I, 327.

hidtil været den almindelige Antagelse, at han allerede var valgt og indsat Aaret før Kirkeordinansens Udstedelse; men at denne Mening er ganske urigtig, skal det følgende vise. Forøvrigt er det at antage, at hans Valg er foregaaet paa den i Ordinansen foreskrevne Maade, nemlig derved at Kapitlet i Slesvig og de fire Superintendentter i Haderslev, Flensborg, Slesvig og Husum have givet ham deres Stemme.

Inden jeg imidlertid gaar videre, skal her først meddeles de hidtil utrykte Aktstykker, hvorpaa det ny, som findes i den givne Fremstilling, fornemmelig grunder sig. En Del af disse Breve skylder jeg Hr. Arkivsekretær Matthiessens velvillige Meddelelse.

1.

1526. 7 April. Frederik I havde 1506 stiftet et Helligkors Vikarie i Husum, nu ophæver han Messetjenesten og henlægger Indtægten af Vikariatet til S. Jørgens Hospital i Husum og de fattige sammesteds.

Abstellung der Vicarien zum heiligen Crutz vor Husshum.

Wij Frederich etc. Bekennen hirmit apenbar vor vns, vnse Eruen, Nakamen vnd alswemen. Na dem wy jn vorgangen Jare, do man schreue xv^e vnd vj, den xiiij dach May, vt den Almuszen, so thom hilligen Crutz vor Hushum geopherdt worden vnd furder geopherd mocht werden, ein Vicarien vpgericht vnd gestiftet hedden, der touorsicht, jd wurde sike vorlopen hebben de rennte tho erholdunge solcher Vicarien jerlich vp vertich marck lubesch, vnd nu jn warheit befunden, dat sich solch rennte nicht hoehier dan elue marck lubesch jarlich verlopen, darmede des hilligen crutzes capelen, dat husz darby, de gades denste vnd meszen nicht gehalten mogen werden, vnd nu na gelegenheit diser dit ok kein heterunge darbj touormodende. vnd Thomas Copen, vnse leue getrew Secretarius, dem wy daz lehen verlehnet hebben, da(t)sulste wederumme to vnnsen handen heft resigniert vnd vorlaten: Warume wy vt bewegelichen. merklichen vnd billichen Orsaken, ok vp dat datjenige, wat ytzunder an bouetstoll, renthen, kelken, kleinoten, meszgewanden, suluern vnd andern ofern vorhandden is, nicht vorkamen darfe, de vorgedachte stiftung der Vicarien wederumen vornichtigen vnd

nederlegen, vnd dem allmechtigen to loue dasulfte alle samtlich vnd besonderen, dat to Vicarien deputirt waz, to deme hospittalle vnd fodinge der armen to Sannd Jurgen bynnen Hushum gegeben, vnd geuen dit darto jn macht dises breues, also dat de vorssteender desulsten hospitalls dat alle samentlich vnd besondern an sich nemen mit breuen, segeln, hofstollen, renthen, kleynoten, offern, missgewant vnd andern gebweten, jn vnd tobehoringen, vnd dem hospittalle vnd armen to nutte maken, vnd jarlichs, wo geborlich, rekenschop daruon dhonn vnd getwlich vorsthan, alsze se vor Got dem Allmechtigen, vor vns vnd vnsern Eruen vnd nakomen vnd der werllt bekannt syn willen, vp ore Eere vnd Seligheid. Wy wollen ok, dat man in dat Hospittalle nemandes nemen soll dann eigentlich notturftig armen, vnd willen vns, vnnsen Eruen vnd nakamen dut vorbeholden hebben de vorsteender tosetzende, rekenschop van onen hören este hören laten, vnd este dorch to legung milder cristlicher Menschen Allmussen dat sulfte Hospittalle riker vnd verbeteret wurde, dat wy danne ok doch sonst to allen tiden vt furstlicher Auerikheit Macht hebben willen to nuttliken bestande des hospitalls vnd erholdunge der Armen, na gelegenheit der tid vnd stete, notturftige Ordinantz vnd bestendige Slat to makend, so vaken des van noten; vnd willen, setten vnnd bestellen hirmit gantz ernstlichen, dat solch vorgeschreuen des hilligen Cruz offer, houetstolle, renthe, miszgewandt, clenodie, gebute vnd alle yetzundes gegenwardiges toheborung vnd wat hirnamals geopfert vnd gegeben moge werden, nu alsze danne vnd danne alsze nu, samtlich vnd all besondern den vorbenompten hospittal vnd den armen to Sannt Jurgen bynen Hushum to ewigen tiden darby tobliuende genntzlich egentlich solle togeeigenet vnd gegeben synn vnd bliuen. anbe jemandes jnsage, beware este verhinderunge, by vermydunge des tornes des Allmechtigen vnd vnnsen, vnnsen Eruen vnd nakamen gantz vngenedige strafe. Hebben des jn Orkundt vnd tom Testament vnnsen jnnsegel hir an heten hanggen. Datum vt vnnserm Slat Gotdorf den vij tag Aprilis Anno etc. xv^e vnd xxvj.

Frederik I's tydske Registrant i Geh.-Ark. Brevet er omtalt af Lass, Sammelung einiger Husumischen Nachrichten, S. 44. Den i dette Brev tagne Beslutning om Vikariets Anvendelse til Bedste for Hospitalet og

de fattige forandredes efter Bugenhagens Forslag ved Kongebrev af 31 Maj 1542 saaledes, at Vikariets Indkomst henlagdes til Underholdning for Præsterne i Husum (Krafft, Husumsche Kirchenhist. S. 448—9).

2.

1529. Paasken. Frederik I giver Vikarierne i Ekernefærde Tilsagn om, at de paa Livstid maatte beholde den Rente, de hidtil havde haft af deres Vikariater og Vor Frue Tider.

Wy Frederich v. G. g. Khoning etc. Dhoen hirmit khundt vor jedermennichlich bekennende, dat wy denn erhafftigenn vnsze leuenn getwenn denn vicarienn bynnenn vnnszer Stadt Eckelnforde alsze myt nhamen Georgenn Rughenn, Ernn Johann Butzen, Jurgenn Wilraidt vndd Johann Poll vth beszundergenn gunsten vndd gnadenn gnedichlich gegunnet vndd nhageuenn hebbenn, gunnen vndd nachgeuenn ehnenn jnn craft vndd macht dysszes vnnszes Breues, datt sze alle vndd iszliche ohre Renthe, de se sustlange van erenn vicarienn vndd vnnszer leuenn fruwenn tydenn gehatt, vordann de tydt ohres leuendes vth beholdenn, genetenn vndd gebukenn scholenn vndd mogenn vnbeworenn vndd vngehindert Datum Gottorpp jn denn paschenn anno dominij xv^c vndd xxjx.

Relator Wolff vonn Vthenhoff Cantzeler.

Af Frederik I's Registrant i Geh.-Ark.

3

1533. 23 Septbr. Hertug Christian (III) benaader Hr. Anthonius Keyser, som han havde antaget til Præst i Haderslev, med det halve Klosternaf sammesteds.

Wyr Cristian vonn Gots gnadenn Erbe zu Norwegen, hertzock zu Sleszwick, Holsten, Stormaren vnd der Dithmerschen, Graue zu Oldenborch vnde Delmenhorst, bekennen vnd dhon kundt hiirmyt dessem vnsem breue vor vnns, vnse fruntlike leben vnmundige brudere, allerseyts Erben und Nachkomelinge, ock sunst jdermennichlick, das wy dem werdigenn vnd achtbaren vnserm Pedicanten zu Hadersleuen, vns lieben getruwen Ehrn Anthonio Keiseren, vnd alle syne Erben aus gunst vnd gnad, auch darvme das ehr das arme folck myt dem reynen lawther vnd klaren wort Gots lernen vnd vnderwisen sol vnd

will, den halben Kloster Nabben in der lenge vnd breyte, wij der ausgepaelt vnd ausgezwnt ys, vorlent, vorgunt vnd darmyt bognadet haben; jdoch so vnd wan ehr vnd seine Erben densulbigen Nabben nicht behalten vnd ghebruken, sunder vorkauffen wollen, sollen sie schuldig vnd pflichtig syn, wir wollens vns hirmit vorbehalten haben, vns ader vnsem Amptman aus Hadersleffhaus den Nabben jrsten zu kauffen anzupieten; was den der wert ys vnd andere frame lewthe werdiren, sol jhnen van vns ader vnsern Amptmanne zu Hadersleue gegeben vnd entricht werden. Vorlienen, vorgunnen vnd begnaden vilgemelten Anthonio Keyser vnd alle syne Erben densulbigen halben Kloster Nabben jn aller massen, wy obgemelt, hiirmyt gegenwardigk jn chrafft und macht dusses vnser brieues. Darumb an alle vnde jsliche vnser vnderdanen, der wir mechtich, vnde alle andere, die vmb vnsern willen thun vnd lassen sollen vnd wollen. gutlich begerende vnd ernstlich gepiedende, jhr wollet gedachten Anthonio Keyser vnd alle syne Erben an den selbigen halben Kloster Nabben keyne hinderinge, speringe noch vormeinlich eygen gewalt thun ader thun lassen, sunder jhnen gheruglich vnd vnangefochten genyssen vnd gebrauchen lassen. Das seyn wir vmb eynen jeden nach geboor gunstlich zubeschulden jn gunst vnd gnad zuerkennen ghemeint. Des zu orkunt haben wyr vnse Secrett wissentlich hiir vnder drucken lassen vnd gegeben zu Hadersleben Dinxtages nach Mathej apostolj Anno etc. jhm xxxiiij.

Christian manu propria ss^t.

Ick Michael Johannis Notarius hebbe dussen breff collationert vnd myt egener hant auergescreuen vnd concordert desse Copia myt synem Originalj van worden tho worden.

Gammel Notarialkopi i Gehejmearkivet.

4.

1533. 24 September. Hertug Christian beskikker Hr. Anthonius Keyser til Sognepræst i Haderslev og bestemmer, hvilken Løn han skulde have af Byen foruden nogen Underholdning af Slottet.

Wy Christiann van Gods gnaden Erffgename tho Norwegen, Hertoch tho Slesuig, Holsten, Stormarenn vnd der Dithmerschen,

Graue tho Oldenborg vnd Delmenhorst, don hyrmyt kund vor vns, de hoichgebaren Fursten vnse fruntliken leuenn vnmundigen brodere, vnse sampt Eruen vnd Nakomelinge ock sust vor alswemen, apenbar bekennde, dat wy dem werdigen vnd vornemen vnser leuen getruwen Ehrn Anthonio Keyseren vtt besundergen gunsten vnd gnaden ock vhmme syner mennichfol-digen getruwen Denste willen, so he vns guthwilligen gedaen vnd henfurder gerne doen will, myt vnser kerckenn tho Hadersleuen, desuluen de tidt synes leuendes all vth thobesittende, thogebrukende vnd thogenetende, gnedigen vorlenet vnd enhen darmede begnadet hebben, also dat he se frig, vngehindert, vngeerret, vnuorsettet, also eyn recht warafflich Pastor vnd kerckhere syn leuentlangk besitten, beholden vnd jarlichs van ersamen vnd vorsichtigen vnser leuen getruwen Borgemesteren, Raithmannen vnd vorstenderen vnser Stadt Hadersleue anderhalffhundert marck lubesche tho syner besoldinge hebbe schole. Vorlenen vnd vorschriuen ehme desuluen kerchen, wo vorgemelt, jn chrafft vnd macht desses vnser breues. Jedoch vnd by deme beschede, dat he darsuluest vp der vorgenannten syner kercken den Caspellüden dat klare Euangelion vnd wordt Gotts prediken vnd ehnen den wech tho der selen saichheit leren, desgeliken se myt den Sacramenten vnd geistliken nottorfften vnd rechten vorsorgen vnd vorstaen schole. Gebeden dar vp ernstlich den vorgeschreuenen vnser leuen vndersaten den van Hadersleue samptlich vnd besunderen, dat gy den vorgenomeden Ehrn Anthonium Keyser vor juwen kerckheren holden vnd emhe jarlichs de vorgemeltenn anderhalff hundert marck lubesche gewisliken vnd ane alle vortoch entrichten vnd vornogen, vnd eheme darynne gar keyne hinder edder bewere thowenden, by vormydinge vnser vngnade. Wij hebben ock vtt gnediger thoneginge, dar myt wy deme vaken vorgemelten Ehrn Anthonio gewagen, gunstigen vorspraken vnd thogesecht, dat wy ehme noch bauen sollich eyne syne vorgeschreuen besoldinge jarliken tho syner husholdinge eyn gut kleyt, eynen vetten ossen, veer vette swyne, veer schape vud eyne ferendel botteren van vnseme slothe Hadersleue geuen lathen willen, vnd beuelen derhaluen allen vnd isliken vnser leuen getruwen Amptmannen vnd Borchschriuerenn alhier tho Hadersleue ydzundt syende vnd hirnamals kamende, deme

velegedachten Ehrn Anthonio sollich vorberort kleyt, ossen, swyne, schape vnd botteren alle Jare van vnsem Slate thourantwortende vnd folgen tholatende. Daran geschut vnse gantze thourlatige menyge, vnd erkennen myt gnaden gerne. Datum vp vnsem Slate Hadersleue nach der gebort Christi vnser heren jhm vffteinhundersten vnd dree vnd druttigsten jare Mydtwekens nach Matthej. Tho orkunde myt vnsem angehangeden Secreten beuestedt.

Christiann manu propria ss^t.

Ick Michael Johannis Notarius hebbe dessen breff collationert vnd myt egner hant auerschreuen, vnd concorderet desse Copia myt synen Originalj van worde tho worden etc.

Gammel Notarialkopi i Gehejmearkivet.

5.

1534. 21 December. Hertug Christian forunder Hr. Anthonius Keyser paa Livstid en Tiende af Hvidsø (Vedsted) Sogne i Gramherred.

Hertug Christian, for sig og sine umyndige Brødre, gjør vitterligt: -- dat wy dem werdigen vnser leuen andechtigen vnd getruwen Ehrn Anthonio Keyser kerckheren vnser Stadt Hadersleue vlt besunderen gunsten vnd gnaden, ock vhmme syner mennichfoldiger getruwe denste willen de tidt synes leuhendes den tegenden des ganzen kerspels Wytze, vns belangende vnd thogehörich, . . . alle jar jarliken tho syner husholdinge myt deme stroo, synes geuallens vnd vordels nach vpthobörende vnd thoentfangende gnedichliken gegunnet vnd gegeuen hebben. . . . Gegeuen ahm dage Thome anno dominj dusent vffteinhundert vnd veer vnd druttich.

Udtog af den omtrent samtidige af Michael Johannis udfærdigede Notarialkopi i Gehejmearkivet.

6.

1538. 9 Juli. Christian III's Bestalling for Johan Schmiettern som Prædikant paa Gottorp Slot.

Bestellung des Predicanten zw Gottorp Johann Schmiettern.

Wir Christian etc. Bekennen vnd thun himit vffentlich kundt, das wir den wirdigen vnnsern lichen getrewen Johan

Schmiettern alhie vff vnser Schlos Gottorp zw vnserm Predicanten angenomen vnd bestell't haben, als wir dan himit thun vnd wollenn ime, die zeit vber er in gemelten vnsernn diennst sein wirdet, alle jar xl gulden zu besoldung, ein vnser gewonlichen hofkleidung, ein ochssen, zwey schwein, sechs schape vnd sechs thonnen rogggen zu seiner haushaltung gnediglichen geben vnd entrichten lassen, vnd thun demnach dir vnserm Amptman zw Gottorp vns lieben, getrewen Jaspar Rantzowen ernstlich beuelhen, du wollest gemeltem Er Johan Schmiettern die zeit vber, die weill er inn vnserm diennst sein wirdet, all Jar vnd ein jdes besonner soliche obangezeigte vnser gemachte Besoldung vnd vnderhaltung vf sein erfurdern ann verzugk von vnsernt wegen hantreichen, zustellen vnd vberantworten. Dartzu wollen wir vns in gnedigen ernst verlassen. In vrkunth haben wir vnser Secret hiran drucken vnd geben lassenn vf vnserm Schlos Gottorff am Dinstage den achten tagk nach visitationis Marie Anno etc. xxxviij.

Relator Dominus Rex per se.

Inländischer Registrant 1537—38. Fol. 151. I Hertugdømmernes Finansregnskab 1543 (Neues Staatsbürg. Mag. VI, 285) omtales, at •Hr. Johan de olde Capellan tho Gottorpe• efter Kongens Befaling havde faaet 5 Mark.

7.

1539. Udtog af en Betænkning afgiven af Hr. Herman Tast i Husum angaaende det Spørgsmaal, om en Mand eller Hustru, der var forladt af sin Ægtefælle, maatte gifte sig igjen¹⁾.

Na deme de erbar vnd ertueste Jasper Rantzouw, myne ordentliche Ouerheit allsse Amptmann tho Gottorp, vnd grotgunstiger her vnd frundt, van my H. Tasth gefraget, wo yun eynen sodanen falle des Ehestandes to handelende ssy, alsse wenn sick twe Ehelude also voruneynigenn, dat dat eyne partd

¹⁾ Denne Betænkning er mærkelig, ikke blot fordi den saavidt vides er det eneste skriftlige, vi have levnet af Herman Tast, men ogsaa fordi den gav Bugenhagen Anledning til at skrive en hel Bog •Vom Ehebruch und Weglaufen« (trykt i Vittenberg 1540), hvori han forøvrigt tiltraadte Herman Tasts Mening (se B. Münter, Bugenhagii in Dania commoratio p. 82—3. Jfr. Ny kirkehist. Saml. III, 477).

dat ander noch kann noch will geduldenn, vnd geit vann synem gemahell, idt sy mit des vorlathenn schuldt edder ane sine schuldt, vnnnd eyn vann beidenn partenn, idt sy dat schuldige edder dat vnschuldige, begeret wedder tho synem gemahell, vnnnd dat will sick neynes wegenn latenn bewegenn synn gemahell wedder anthonemenn: Offt dat, welchs gerne sin gemahell wedder hedde, moghe mit guder Consciencienn loss gesprakenn werdenn, dat idt sick moege vorandernn: Vnnnd ick darup Ja gesecht, hefft gemelle duchtige Juncker des van my widerenn bericht, nicht alleyne muntlichen sunder ock schriftlichenn vthe Gades worde, geuorderth, welcher gebwrlicher forderinge hebbe ick my todonende gerne vnd gehorsamlich ergeuenn. Vnd is de grundt myner berichtinge de hillige Apostell j Corinth vij, dar he secht: De fruwe is ehres liues nicht mechtig sunder de man. Dessuluenn gelikenn, de man is sines liues nicht mechtig sunder de fruw. Ein enthe sick deme anderenn nicht, edt sy denn vth beides bewillingh etc. Inn wilchenn wordenn is de rechte egendoem, ja dat rechte wesent ock de entliche orsake des Ehestandes begreppenn, also dat ehrer beider liff schall eyenn vnder sick gemen synn, vp dat nemandt tho der horerye verorsaket werde, vnnnd gefft also midt denn wordenn eyne orsake siner vorigen vormaninghe, dar he sprickt, de mann do der fruwenn de schuldige fruntschop, dessuluenn gelikenn de fruwe dem manne. Darumme is dat Matrimonium edder de ehe recht vnd woll diffiniert vann dem Keiser Justiniano, Justi. lib. j de patri. pot. De Ehe (spricht he) is ehne voreyninge des mannes vnd der fruwen, de eyne vngeschedenn gemenschop des leuennendes inn sick haeldt Woruth nu woll thouornehmen is, dat dath pardt, welcker synn gemahell nenerleye wise kan wedder erlanngghenn vnd allsso entschuldigt is der entlikenn scheidung vnn sinem gemahell, sick mach wedder voranderenn. Wente dewile ehme nicht gebadenn is, hefft ock de gnade nicht kuesch toleuennende, vnnnd sin gemahell will nicht tho em vnd nimpt ehme also den liff, de sin is, vnd des he nicht entberen kann, will ehme Godt nicht tom vormogeliken drengenn, vnd vmme eynes anderenn wreuell geuangenn leggenn, vnnnd inn de fare siner ehrenn vnd der selenn saligkeit stellenn. Vnd moth nu doenn, alsse wehre ehme sin gemahell affgestoruen, sunderlich de wile idt an ehme

nicht feileth, dat se to samende quemenn. Ouerst jenne pardt, dat nicht will, schall ahne Ehe bliuenn, we de Apostell darsuluest secht: Se schall an Ehe bliuen edder sick deme manne vorsoenenn (etc. etc.).

Ick Hermannus Tasth bekenne mith desser mynen eigenen handt, dat ick dit in der ile hebbe vp mine vorgescruen Sententien alsse eyne berichtinge gedaen.

Samtidig udateret Afskrift i Geh.-Ark., Danske Saml. 11 c. Hele Betænkningen bestaar af henved fire Blade i Folio. Her er kun meddelt det vigtigste af Indholdet.

8.

1539. 14 Marts. Udtog af et Brev fra Hr. Johan Rantzov til Christian III angaaende Kongens Hofprædikant Hr. Heinrich.

Johan Rantzov skriver til Kongen, at han ved Prædikanten Hr. Heinrich har modtaget Kongens Brev, at han skal handle med „den Hern zum Borstholm“ (Bordesholm), om at afstaa Præstekaldet i „Nigmunster“ (Neumünster) til bemeldte Mag. Heinrich med alle dets Indkomster. Rantzov fraraader dette Skridt; thi Klosteret har før ligget i Nymønster, og alt dets Gods og Indkomst var givet af Pogwischerne: saafremt nu disse mærkede, at dette Gods fik en anden Anvendelse, vilde de gjøre Indsigelse derimod. Dernæst har Klosteret al sin Indtægt i Nymønster Sogn; tages den derfra, kan Klosteret ikke svare sine betydelige Skatter og Ydelser til Kongen. „Zudeme werden sie von meiner gnedigsten Frawen der alden Königin (Frederik I's Enke, Christian III's Stifmoder, Dr. Sofie i Kiel) vnd vom Adel hin vnd wider angezeppft, also das ich mus steen als ein Hundt vor dem Hecke, vnnd vorbitten sie, wen man sie nach irem willen nicht wil hinnemen oder regiren lassen, wie ich E. K. M. wil berichten, so ich bey dieselben komme“. Datum Bredenburg Freitag nach Gregorii Anno etc. xxxix.

Original i Gemeinsch. Archiv. VI, 62. Den her omtalte Hofprædikant, som udentvivi nærmest havde sin Bolig i Slesvig, var som det synes 1537 med Kongen i Kjøbenhavn. I Inländ. Registr. findes nemlig følgende Brevudtog: »Item Meister Heinrich Predicant hat ein Pasbort erlangen heimzuziehen. Actum d. 14ten Nouembris Anno 37ten«. I Oktober 1538 synes han atter at have været med Kongen i Kjøbenhavn,

da han fik anvist endel Proviant, som Hr. Klavs (Rosengaard) i Roskilde skulde levere ham (Danske Mag. 3 R. VI, 155¹). I et Brev fra Foraaret 1540 omtaler Kongen, at hans Hofprædikant, Hr. Heinrich, for ikke længe siden var død (Aarsberetn. fra Geh.-Ark. I, 215). Mandens Efternavn kjendes ikke.

9

1540. 8 December. Brev fra Biskop Godske Ahlefeld til Hertugdømmernes Raad om at udsætte Reformationssagen.

Ghestrenghen vnd erntfesten leuen Heren vnd Jungheren. Ick byn berichtet, dath de Luttesken prediker wolden de Diuina to Sleszwick gerne ghelegerth hebben io er io gerner. Ouersthy weten wol, dath we(r) wath geloueth hefft in den viij dagen der hilghen drier konninge, is des loftes to vollenbringende nicht maenlick, er de viij dage der hilghen drier konninge vor by sy. Nu is der hilghen iij konninge festh mede jn deme winachten, darumb loue ick vnd villichte mit rechte, dath men vnse religion legeringe vor der tidth mith rechte nicht moghe anmoden, nach deme ko. mt. vnser aller gnedigester her doch warth bliuende by den Dudesken Stenden. Wath konde denne letten j verndel Jares vortogering, wenthe dusse sake kan syner ko. mt. nicht entstaen, vp dath men szodane sake, de Got belangeth, nicht des enen Jares sus sette, vnd des andern Jares szo. Leuen heren vnd Jungheren, ick bidde vmme vnser aller willen ock mede vmb juwer suluer willen, gy willen de sake al wol bedenken vnd nicht lichtliken de olden Religion leggen laten, bsundergen bettho gy dath lengesth vpstutten konen, wente ko. mt. vth orsaken, wo vorberörth, suluen dath ane twiuel donde worde. Gade beuolen. Datum Swafstede ahm dage Conceptionis Marie Ao. etc. xl.

Gosck van Gades gnaden Byschop tho Sleswick.

Udskrift: Denn Gesthrenghen vnd Erentfesten Reden desser furstendomene Sleszwick, Holsten etc. Sampt vnd besundergen.

Original i Gehejmearkivet.

¹) I Ny kirkehist. Saml. II, 100 Not. 3 henfører Engelstoft urigtig denne Anvisning til Aaret 1537.

10.

1541. 8 Marts. Kongebrev til Hr. Johan Rantzov om Udvælgelse af en Biskop i Slesvig.

Ann Er Johann Rantzow ritter, belangende die erwelunge des neugenn Bischoffes zu Schleswigk . . . Datum Coppenhagenn denn 8ten tag Marcij Anno etc. 41.

Christiann etc. Gestrennger vnnnd ernuhester lieber Rad vnnnd getreuwen. Euwer schreiben datum Breidenbergk dinstags nach Marie lichtmes habenn wir heutiges tages empfangenn vnnnd nach der lenge genugsam eingenommenn vnnnd verstanden. Souil nun belanget wes das Capittell zu Schleswigk mit erwelung eines newenn bischoffes an euch geschriebenn, vnnnd ir jne in andtwordt gebenn etc., seindt wir euch, das jr vnns der briue vnnnd siegell, so wir der beydenn Stifter halb gemeyner Landschafft gebenn, gnediglichen danckbar, wissen vns derselbenn zu guter massenn woll zuerynnern, wolltenn auch vngerne daruber gemeltenn stiftt ettwas anders, dann wir jegenn Gott vnnnd jdermenniglichenn zuuerantwortenn wustenn, entziehenn, sondernn wollt, das dasselbige so zu der Ehr Gottes, darzu es dann gestiftt vnnnd gebenn, bleyben soll.

Das aber das Capittell jnn vnnserm abwesenn, vnnnd ehr wir vnser stymmen dar zu gebenn, nach jhrem gefallen eynenn byschoff wehlen solltenn, dasselbig kunnenn wir keyns wegs dulden oder leyden.

Aber des willens vnnndt meynung syndt wir, so baldt wir mitt huff des Allmechtigenn widerumb jn die furstenthum kommenn, eynenn frummenn, gelerten, christlichenn mann, der das wort Gottes lauter vnnnd reyn predigt vnnnd das jhenige thut, wes eynem byschoue vnnnd seynem ampte zusteht, eygent vnnnd geburt, mitt Rath der Capittell zu eynem Byschoffe zu wehlenn vnnnd zu bestetigenn. Begerenn demnach gnediglichenn, jr wollet bey dem Capittell mitt Ernst vorschaffenn, das sye mitt solchem gantz vnnnd gar stillstehenn auch nyemands wehlenn, viellweinigernemen oder sunstenn eynicherley jnn dem furnemenn, sondernn aller bysz vff vnser zukunfft bleyben lassenn. . . .

Indländ. Registrant for 1541—2. Slutningen af Brevet, der handler om forskjellige andre Ting, er her forbigaaet.

11.

1541. 8 Marts. Kongebrev til Kapitlet i Slesvig om at opsætte Bispevalget indtil Kongens Ankomst.

An das Capittel zu Schleswig belangent jr schreibenn ann hernn Johann Rantzowenn rittern, den sie vmb radt vnnd erwelung eines anderen bischoffes gebetenn. Datum Copennhagen Dinstages nach Inuocauit denn 8 tag Marcij anno etc. 41.

Christiann etc. Vnnsernn grus zuuornn. Wirdigenn vnnd andechtigenn liebenn getreuenn. Wir sindt vonn deme gestrengegn vnnd ernuestenn vnnserrn stadthalter, radt vnnd liebenn getreuenn ernn Johann Rantzouwenn rittern etc. dieses tages schriftlichenn vorstendigt, wellicher gestalt jr jnnen mit erwelung eines anderenn bischoffes jnn vnnserrn abwesenn in schriftenn vmb rath angesucht etc. Nun seindt wir zwiuelns an, jr wiesselst euch zuerjnnern, wy am negstenn, als wir in vnnserrn Furstenthumben gewesen, wir mit euch derhalbenn vnnserrn abschieß, wo sich der vall (als dan nun gescheen) mit dem bischoffe seligenn begebenn wurde, wes ir euch alsdan haltenn sollen etc., genommen. Deme ir auch (wie wir vnns woll vorhoffet) also nachkommen vnd nicht hinter vnns her mit erwelunge eines anderen bischoffes vmb weiteren radt geschriebenn habenn soltenn. Wie nun dem allem, so gereicht hiemit an euch vnnserrn ernster beuelich, wollens auch also vnnd nicht anders gehabt haben, das ihr euch hinderder solcher sachenn als mit erwelunge eines anderenn bischoffes pis vff vnser zukunfft nicht allein gantz vnnd gar endthalten, sondernn vilweniger einenn nennen wolten, dan wir gedennen auch darbey zu sein vnnd vnserre stimme zu sollicher walh zugebenn. Dan sobalt wir (mit gotlicher hilff) in vnnsere furstenthumben kommenn, wollen wir mit ewerem radt einenn frummen, gelertenn, christlichen man, der das wort Gottes rein vnnd clar prediget vnnd das jhenige thut, wes einem bischoffe vnnd seynem ampte zustehet, zuwelenn vnnd zubestettigen helffenn. Ist demnach vnser beuel, jr wollet dis einsehenn habenn, das mittler zeit von des stifts gutern nichts vorrucket ader entzogenn wirdet. Das wir euch darnach zurichten gnediger meynung nicht bergen wollenn. Datum auf vnnserrn Schlosz Copennhagenn, dinstages nach Inuocauit ao. etc. xlj.

12.

1541. 9 April. Kongebrev til Kapitlet i Slesvig om ikke at foretaget noget med Hensyn til Bispevalget inden Kongens Ankomst, og om at optage et Inventarium over alle Stiftets Klenodier, Breve etc.

Christiann vonn Gots gnadenn zu Dennemarckenn, Norwegen, der Wenden vnnnd Gotten koninck, Hertzogh zu Sleswick, Holstein, Stormarn vnd der Ditmarschen, Graue zu Oldenburgk vnnnd Delmenhorst.

Vnnsen gunnstigen grus vnnnd gnedigen willen zuuornn. Wirdigenn lieben andechtigen vnnnd getreuenn. Wir habenn euwer schreibenn myt dem vberschickten jnuentarien vnnnd der handlung des hauses Suanestede [erhalten], darinnenn jr euch erpietenn, vnnsrem beuehle, welchen wir euch vff jungstes euwer schreibenn schriftlichen vnnnd nachmals zum theill durch Ernn Johann, vnnserrn predicantenn, munthlichenn thun lassen, also nachkommenn wolthenn, myth angehafter vnnndertheniger bith, wir wolthenn sollichem stift gnedichlichen helffen rathenn vnnnd zu guttem stannde bringgenn. Nun habenn wir euch am negsten vff vnnsers stathalters, raths vnd liebenn getreuwen Ernn Johann Ranntzouenn ritternn schreibenn vnnsere gemuts meynunge, nemlichen das jr euch, dieweill sich der totliche fall mit dem bischoffe seligen also begeben, mit erwelunge eynes andrenn bisschoffs bisz vff vnnsere zukunfft ganntz vnnnd gar ennthaltenn solthenn, auch keynenn nennenn, vielweyniger jnn ander wege darinnenn ettwas practicirn ader handellen; dann wir gedechtenn vnnsere stimme zu solcher wahl auch zu gebenn, vnnnd so baldt wir mit gottlicher hulff jnn die Furstenthumben kommenn, wolthenn wir mit euwerm radt eynenn frummenn, gelarten, christlichenn mann, der dasz gottliche wordt lauter, clar vnnnd reynn predigte vnnnd das jennige thette, was eynn bischoff vnnnd seynem ampte zustunde, welhenn vnnnd bestettigenn helffen, darbey wir es denn nochmals beruhenn lassenn, vnnnd ist nichtsdestoweyniger noch vnnsere beuehle, jr wolt demselbenn also nachkommenn, wyr wollen auch ewer bitt nach darann seinn, dasz solch stift widerumb jn eynenn guthen standt vnnnd zu allem deme, dasz sich zu Gotts ehre getzimelt, gebracht wurde. Darneben beuehlen wir auch mith ernst, jr wollet jnn jegennwart Jaspar Ranntzauenn, denn jr darzu erforderenn wolthen,

anntzeichenn vnd jnuentieren, was jnn allen lastenn ann kley-
nothenn, barschaftenn, brieuenn, siegelenn vnd andrenn vor-
handenn, so dem stift zustenndig, vnd darnebenn dies eynn-
sehen haben, auch euwernn fursteher beuelenn, dasz er in allem
dem jennigen, so dem stift zukombt, es sey kleynn oder gros,
nichts vorrucket werden muge, wie wir euch danne zuuornn
auch geschriebenn vnd beuolenn. Darann geschicht vnser
zuuerlessyge meynunge. Datum Coppennhagenn sonnauennendes
nach Judica anno etc. jm xlj.

Christiann.

Udskrift: Den wirdigen vnsern lieben andechtigen vnd ge-
treuwen Ern Seniori vnd gantzen Capittell vnser Dohmkircke
tho Schleswig.

Afskrift fra 16de Aarhundrede i Geh.-Ark.

13.

1542. 5 Februar. Borgskriveren i Haderslev (paa Amtmandens Vegne)
og Superintendenten sammesteds stadfæste Valget af en Præst i Bevtoft,
i Henhold til »Kgl. Majs Ordinans«.

Vor allsweme, dhe dyssen vnser breff sehen edder horen
lesen, bekenne ick Johannes Johannis Borchscriuer, van wegen
Breyde Rantzouwenn Amptmans, vnd ick Anthonius Keyser,
Superattendente vnd Kirckhere tho Hadersleue, dat wy samptlich
bewylliget hebben in dhe Election, dar med de Carspellude to
Beuetofft Heren Jurgen Wulffen kerckheren to Tyslundt geeschet
hebben tho orem rechten kerckheren vnd szelsorger mit Consent
syner Carspellude to Tyslundt, dat he wo van oldinges beyde
kercken mit dem reynen gotliken worde vnd rechter gebruck
des hilligen Sacramente vorstan scholle, de wyle he beyde der
lere vnd des leuendes haluen rechtschapien is befunden worden.
Betugen ock dar entbauen, datt Her Jurgen vorgescruen frunt-
lich dar tho gebeden vnd geforderet ys worden dorch Hern
Ericken, so noch im leuende, de ohme ock resignerett vnd tho
synem Successore vnd Filio offentlig mit frygem wyllen vnd
wollberades modes gestalt hefft. Jodoch dat Her Erick vnd
syne Husfruwe ock ore leuent langk vnderholding hebben, wo
se darumme vnder sick gutlicken vordragen syn, darumme dat

be olders haluen vnd vme kranckheyt wyllen dem Aumpte nicht mher nochafftich gewesen is. Vnd wy sodane nottrufft der kercken, vrigwillige Resignation, beyder Carspell wyll vnd beger behertziget, bestedigen der wegen nach ludt Ko. Ma^{ts} Kercken Ordinantien Heren Jurgen mher gemelt in dem alle vorgescreuen vnd begeren, dat jdermennichlicken der beyder Carspelenn in geystlicken saken, szo wyth syn Amptt belangende ys, ohme gehorcke vnd volghe, alle syne gerechticheyden an acker, wische, tegeden vnd anderen vpkumpsthen wo anderen pastoren, nach ludt Ko. Ma^{ts} Ordination, rouwgelicken geneten vnd brucken laten, szo wydt jemandt nicht in Ko. Mat. straffe voruallen wyll. Tho orkunde der warheytt hebbe wy beydhe vnse gewontlicke pitzer vppt spatium dysses breues wytlicken gedrucket. Nach der Borth vnser Heren voffteyenhundertt dar na im twendvertigesten Jare, Szondaghes na Purificationis Marie.

Orig. med to paatrykte Segl i Gemeensch. Archiv. VI, 35.

2.

D. Tileman v. Hussen, Slesvig Stifts første evangeliske Biskop (1542—51).

Tileman von Hussen var født i Hertugdømmet Kleve i Stiftet Köln¹⁾. Hans Fødeby hed sikkert Hausen eller Husen, hvoraf han efter Tidens Skik har taget Navn. Ved Jernbanen, der nu fører fra Dortmund over Duisburg til Dysseldorf, ligger en By, kaldet Oberhausen, som da rimeligvis er Tilemans Fødeby. Ifølge Indskriften paa hans Ligsten maa han være født ved Aaret 1497²⁾. Efter nogles Angivelse skal han have været af Adel³⁾, hvilket neppe er andet end en urigtig Formodning, som hans Navn har for-

¹⁾ Hamsfort, Slesv. episc. series i Scr. Rer. Dan. VII, 169. 176. Cypræus, Ann. episc. Slev. p. 446. Det sidstnævnte Værk er Kilden til alt, hvad Vinding, Lackmann, Pontoppidan o. a. have om Tileman v. Hussen.

²⁾ Pontoppidan, Marmora Danica. II, 10.

³⁾ Pontopp. Ann. eccl. Dan. III, 133. Dansk Atlas. VII, 78.

ledet til. Om hans tidligere Liv vides kun, hvad Cypræus fortæller, at han for Religionens Skyld forlod sit Fædreland og begav sig til Hamborg. Da han imidlertid 1537 omtales som »Licentiatius Louaniensis¹⁾«, kan man heraf slutte, at han tidligere har studeret ved Universitetet i Løwen og taget en Grad der, maaske i Kirkeretten. Men en nøjere Tidsbestemmelse i denne Henseende som ogsaa med Hensyn til Spørgsmaalet om, naar han sluttede sig til Reformationen, kunne vi ikke give. Under sit Ophold i Hamborg har Tileman formodentlig tildraget sig Christian III's Opmærksomhed, og da Kongen ønskede at benytte ham i sin Tjeneste, har han stillet ham den Betingelse, at han først skulde begive sig til Vittenberg og erhverve sig Reformatorenes Approbation ved at tage den theologiske Doctorgrad. Saameget er ialfald sikkert, at Tileman tilligemed M. Peder Palladius den 1ste Juni 1537 under D. Martin Luthers Præsidium, udenfor den sædvanlige Orden — da Kongen gjerne ønskede, at de saa snart som muligt skulde være færdige til at indtræde i de dem tiltænkte Poster — responderede for den theologiske Licentiatgrad; og den efterfølgende 6te Juni bleve begge kreerede til Doctorer i Theologien af D. Justus Jonas. For begges Vedkommende bemærkes det, at Kongen bekostede Udgifterne ved Gradens Erhvervelse²⁾.

Det er højst sandsynligt, at D. Tileman kort efter, i Følge med Palladius og Bugenhagen, har begivet sig ind til Danmark³⁾, hvor vi i alle Tilfælde omtrent fra Mikkelsdag 1537 træffe ham i Virksomhed som Læsemester i Theologien ved det gjenoprettede Universitet i Kjøbenhavn. Dette Embede forestod han i omtrent halvfemte Aar. Hans aarlige Løn var 150 Daler, men man ser, at Kongen ogsaa

¹⁾ Liber decanorum fac. theol. Acad. Witteberg. ed. Förstemann (Ud-
tog i Ny kirkehist. Saml. I, 476).

²⁾ Ny kirkehist. Saml. a. St. Cypræus, Ann. p. 446. Zwergius, Sjæl-
landske Cleresie. S. 57—8. Heiberg, Peder Palladius. S. 10—12.

³⁾ B. Münter, Symb. ad ill. Bugenhagii in Dania commor p. 21.

paa andre Maader har set ham tilgode; saaledes blev der i November 1537 efter Kongens Befaling sendt ham en Oxe og to Svin til Foræring, og 1539 udbetaltes der ham 30 Guldgylden af Kongens Kasse¹⁾; en Tidlang synes han ogsaa at have haft et af Kanonikaterne i Kjøbenhavns Kapitel²⁾. I to Aar efter hinanden (1539—41) beklædte D. Tileman Rektorværdigheden ved Universitetet³⁾. Forøvrigt fortæller Cypræus, at han, medens han var i Kjøbenhavn, øvede sig i at prædike, og at han var Lærer for den unge Prindsesse Anna (født 1531), der senere blev gift med Kurfyrst August af Sachsen. At baade Prædikenerne og Prindsessens Undervisning var paa Tydsk, kan ikke betvivles, men deraf kan da atter sluttes, at han ikke har prædiket for nogen af Kjøbenhavns Sognemenigheder, men paa Slottet for Kongen og Hoffet, og at han saaledes har hjulpet noget paa den store Nød for en tydsk Prædikant, som Kongen næsten i ethvert af sine Breve fra denne Tid til de tyske Reformatorer beklager.

Ifølge Optegnelse af en samtidig blev D. Tileman v. Hussen valgt til Biskop i Slesvig ved Pindsetid 1542⁴⁾.

¹⁾ Se Universitetets ældste Regnskaber i Danske Mag. 3 R. I, 70. 71. 82. VI, 3. 6. Schumacher, Gel. Män. Briefe. I, 12. Statsregnskab i Geh.-Ark., Danske Saml. Nr. 240.

²⁾ I Hofmans Fundat. X, 191 findes følgende gamle Udtog af et Kongebrev: »K. Christians Brev dateret 1539, om at det Canonicat (i Kbhvn), som Doct. Tyll havde, skulde efter den Dag tilhøre Hospitalet (smst.) og svare det Steds Prior og Forstander, Hr. Hans Didrichsen«. Det er neppe tvivlsomt, at Dr. Tyll maa være Dr. Tileman (man vil ialfald neppe kunne paavise nogen anden, det kunde være). Han maatte vel afgive Kanonikatet, da Kongen havde taget Beslutning om, at Kapitlet i Kjøbenhavn skulde opløses og dets Ejendomme ved de forrige Besidderes Død tillægges Helligaands Hospital. Formodentlig har han dog faaet anden Erstatning.

³⁾ Vigfus Erichsen, Fortegnelse over Kbhvns Univ.s Rektorer, hos Selmer, Kjøbenhavns Universitets Aarbog, 1838. S. 8. Jfr. Danske Mag. 3 R. I, 82. VI, 6.

⁴⁾ Scr. Rer. Dan. V, 510: »Anno 1542, circiter festum pentecostes, Thilemannus de Huszen, sacræ Theologiæ Doctor, electus est in

Det har hidtil været almindeligt at henføre hans Valg til Aaret 1541, og da Cypræus, fra hvem denne Aarsangivelse stammer, tillige beretter, at den ny Biskop »af Dr. Pommer, Kannikerne og Hertugdømmets Præster højtidelig blev indført i S. Peters Domkirke i Slesvig¹⁾«, saa har man maattet lade Bugenhagen gjøre en Rejse herind til Landet alene for at indvie den slesvigske Biskop²⁾. Det er imidlertid udenfor al Tvivl, at Tileman v. Hussens Valg er foregaaet efter Landdagen i Rendsborg, og rimeligvis i Midten af Maj 1542. I Begyndelsen af denne Maaned var Bugenhagen nemlig i Ribe, og i Begyndelsen af Juni var han allerede hjemme i Vittenberg, saa D. Tilemans Valg neppe kan være foregaaet senere end den angivne Tid, forudsat at det, Cypræus beretter om hans Indførelse i Domkirken i Slesvig ved Bugenhagen, er rigtigt, hvilket dog vel maa antages, uagtet Cypræus har fejlet i Angivelsen af Aaret. Da D. Tileman ikke kunde blive indviet og introduceret saa hurtig efter Valget, hvis han ikke havde været tilstede i Slesvig, dengang Valget skete, er det rimeligt, at Kongen alt tidligere har givet ham Befaling om at være ved Haanden, og at Valget altsaa væsentlig kun har været en Formsag. Denne Formodning bestyrkes ogsaa derved, at Bestemmelsen i Kirkeordinansen om den vordende Biskops Egenskaber saa nøje passe paa D. Tileman — navnlig den paafaldende Betingelse, at Biskoppen skulde have været Lærer ved et Universitet, — at man maa antage, at Kongen og Bugenhagen have haft en bestemt Mand i Tankerne, dengang denne Bestemmelse blev tagen.

Episcopum, maritus (Optegnelsen synes at være forfattet af en Kannik i Slesvig) Pindsedag var 1542 den 28de Maj.

¹⁾ Cypræus, Annal. episc. Slesv. p. 446.

²⁾ Münter, Bugenhagii in Dania commoratio, p. 102—3.

³⁾ Af Kongens tidligere omtalte Brev af 6 Januar 1542 til Bugenhagen ses, at der dengang ingen Biskop var i Slesvig. Tileman v. Hussen hævede ogsaa Løn af Universitetet i Kjøbenhavn som theologisk Professor i de to første Kvartaler af Aaret 1542 (Danske Mag. 3 R. VI. 6).

Kort Tid efter D. Tileman v. Hussens Beskikkelse til Biskop i Slesvig Stift finde vi ham allerede i fuld Virksomhed i sit ny Embede, som han efter det almindelige Vidnesbyrd forestod med Flid og Troskab. Det er vel ikke meget, hvad Tiden har levnet os til Oplysning om hans Embedsvirksomhed, men ved en omhyggelig Samling af de spredte Træk ville vi dog kunne følge den i dens Hovedretninger.

Som det var Biskoppens Embedspligt at virke for Bevarelsen af Kirkegodset efter dets oprindelige Bestemmelse, saaledes finde vi D. Tileman kort efter sin Tiltrædelse virksom i denne Retning, idet han i Forening med Kapitlet alt i Maj 1542 androg hos Kongen om, at en større Gaard i den nu forsvundne By Openstorp (ell. Apenstorp) ved Slesvig maatte komme tilbage til Domkirken, som den fra tidligere Tid af havde tilhørt. Denne Gaard havde Frederik I, uvist med hvad Ret, givet sin Livlæge Matthæus v. Otten, der stod i stor Yndest hos ham. Da nu denne Mand døde den 18de Maj 1542, skyndte Biskoppen og Kapitlet sig at gjøre Kirkens gamle Rettigheder gjældende. Kongen svarede dem fra Viborg (d. 5 Juni s. A.), at han alt, inden han havde faaet deres Brev, havde givet Ridder og Dr. med. Lüder Reventlow, en i sin Tid ikke ubekjendt Astrolog og Spaamand, en »Forskrift« til dem om Forlening paa Gaarden; dog tilføjer han spøgefuldt: »eftersom Forskrifter og Supper ere gjængse Varer ved Hove, have vi ikke kunnet nægte ham en Forskrift; da vi imidlertid nu formærke, hvorledes Sagen forholder sig, ville I vel vide at holde ham ved Snak og vise ham fra Eder¹⁾«.

Paa den Visitatsrejse rundt omkring i Stiftets Stæder, som D. Tileman foretog endnu samme Aar, han var udvalgt til Biskop, synes han allevegne at have draget Omsorg for,

¹⁾ Heinze. Kielisches Magaz. II, 166. Jfr. Noodt, Beiträge II, 442—3. Not. Jensen, Kirchl. Statistik. S. 1057, Not. Staatsbürg Mag. IX, 452. — 1567 boede den gottorpske Provst Volqvard Jensen (ell. Jonæ) paa Gaarden i Apenstorp (Havetoft Kirkeregnskabsbog).

at de tidligere kirkelige Stiftelsers Midler fremdeles fandt Anvendelse til tidssvarende kirkelig Brug, samt at der blev truffet en bestemt Ordning med Hensyn til Kirketjenernes Lønning, der hidtil væsentlig synes at have beroet paa private Overenskomster med vedkommende Menigheder. Fra Aabenraa høre vi saaledes, at Biskoppen 1542 sørgede for, at de Indkomster, som Marianerpræsterne tidligere havde haft, blev henlagte til den evangeliske Gejstligheds Underholdning der i Staden ¹⁾. Da endel Borgere i Flensborg, som havde Jorder i Leje, der havde tilhørt de ældre kirkelige Stiftelser og nu ved Landdagsbeslutning vare henlagte til Kirkernes og Kirketjenernes Underholdning, ikke vilde betale den skyldige Jordleje, men gjorde Mine til at ville beholde disse Jorder som Privatejendom, saa synes Biskoppen strax ved sin første Visitats at have truffet Foranstaltning til at tvinge de gjenstridige ved at udvirke et kongl. Mandat af 27de Sept. 1542, hvorved det paalagdes vedkommende Lejere inden 6 Uger at udrede den resterende Jordskyld, hvis de vilde undgaa Anvendelsen af strengere Tvangsforholdsregler ²⁾. Fra Ekernførde høre vi, at Biskoppen 1542 i Magistratens Nærværelse holdt Kirke-regning paa Raadstuen der og ved denne Lejlighed regulerede Kirketjenernes Lønningsforhold ³⁾. I Byen Slesvig anstillede han den 17de Oktober s. A. i Raadets Nærværelse Undersøgelse med Hensyn til de Penge, der laa til Præsternes Kalentelag og S. Gertruds Len, og lod Resultatet af Undersøgelsen føre til Bogs ⁴⁾. I Tønder Len traf Biskoppen Foranstaltninger til Forhindring af den Uskik, at Menighederne indlod sig i Underhandlinger med Præsterne og afkjøbte dem endel af deres Embedsindtægter til største Skade for Efterfølgerne i Kaldet, og han gav Herredsprovsten i Kjær Herred, Hr. Ditlev Paysen i Læk, streng Befaling

¹⁾ Heimreich Walther, Schlesw. Kirchen Hist. S. 208—9.

²⁾ Seidelin, Dipl. Flensb. II, 329—30.

³⁾ Provinzialberichte. 1818. S. 122.

⁴⁾ Noodt, Beiträge. I, 26 Not.

til nøje at have Øje med, at slige Overenskomster ikke bleve indgaaede ¹⁾).

Uagtet Biskoppen saaledes udviklede megen Virksomhed og greb ind i forskellige Forhold, skønne vi dog ikke, at han, ængstelig for sin egen Myndigheds Bevarelse, søgte at indskrænke de fire Superintendenter eller Provster i deres Embedsvirksomhed mere end fornødent. Der blev dog vistnok Forskjel paa Stillingen i de afsondrede Landsdele, som opstod efter 1544. Om Forholdene i Haderslev Provsti, hvor M. Anthonius Keyser var Superintendent, berettes: «Omendskjønt nu Biskop Dr. Tileman antog sig Kirke-regimentet som en Biskop, og en Gang hvert Aar kom til Haderslev, hvor han i Overværelse af alle Præsterne (som M. Anthonius havde forskrevet til Biskoppen), gjorde en Sermon i Domkirken og derpaa efter Ordinansens Lydelse tilbød sin Tjeneste, saa blev dog M. Anthonius den han var, gjorde sit Embede og styrede dette Provstis Kirker i

¹⁾ Iblant nogle kirkehistoriske Optegnelser af Superint. Jac. Fabricius findes følgende, meddelt af H. N. A. Jensen i N. Staatsb. Mag. II, 876—7: «Tilemanus von Hussen, hilliger Schrift Doctor, Bishop vnd Richter des Consistorii tho Sleswig: Dewile Konigl. Maytt. dieses Fürstendoms vpperichtede Kerken-Ordinantz ernstlich vörbüt, dat nen Kerkher in diszem Förstendhom mit sinen Carspellüden wegen siner jarlichen Böring sick insonderheit schole vordragen vnd afkopen laten, besondern de Caspellüde ehm geuen allermathen als se ehren Kerkherrn von oldings geueu ohn alle vörkörting, welckes Sinen Maytt. beid den Kerkherrn vnd darnoch den Carspellüden vnd Inwahnern in tween sententien im lehn Lütken Tundern gebedende geueu, darumb wi Tilemanus Doctor manderen vnd ernstlichen bi christlichem Gehorsam Ern Detlevo Paysen in Karharde tho Leck Kerkherrn, als van den andern in Karharde prædicanten erwiheden Prawst gerade vnserm Stedeholder bi poene hirunter geschreven bedende etc. (Mere findes ikke meddelt af Mandatet). Tho groter warheit vnser amtweges Ingesegel mit volbrut des Consistorii heten drucken vor dit mandat«. Mandatet maa formodentlig være fra Tiden før Landsdelingen 1544. thi efter denne stod Tønder Len under Hertug Hans. Mærkeligt er det forøvrigt, at Bispen kalder Herredsprovsten sin Vikarius (Stedeholder). Den Stilling, Konsistoriet her indtager, er ogsaa ret karakteristisk; det synes her at være enstydigt med Kapitlet.

Tilemans Tid, før og efter, som en fuldmyndig Superintendent, med Undtagelse af at han derefter (o: efter D. Tilemans Beskikkelse til Biskop) ikke ordinerede nogen til Præsteembedet¹⁾. Vi besidde endnu et Vidnesbyrd om Biskoppens Virksomhed i den nævnte Retning, som Ordinator, i Haderslev Provsti, i et Institutionsbrev eller en Kollats udstedt af ham den 10 Juli 1544 paa Svavsted (hvor han jevnlig synes at have opholdt sig²⁾), og hvorved han bevidner, at han har overhørt og ordineret en vis Nicolaus Jensen, der lovlig var valgt til sin gamle Faders Medhjælper og Efterfølger i Odensbæk (Vonsbæk), og at han tillige ved samme Brev stadfæstede og instituerede ham til der at maatte forrette det hellige Prædikeembede til Jesu Kristi Ære og den hellige kristelige Menigheds Forbedring og Nytte, samt til at maatte nyde og bruge al samme Kirkes Rente og Indkomst af Ager, Eng, Græsgang, Skov, Herlighed og Rettighed, saaledes som en Kirkeherre fra Arildstid der plejede at have³⁾«.

Paa Grund af den Indflydelse, Kapitlet havde, og Biskoppens Stilling til samme, maatte det være ham af Vigtighed ved given Lejlighed at faa de Medlemmer fjernede; som kunde antages mindre tilbøjelige til fuldkommen at slutte sig til den lutherske Tankegang. Navnlig var Lektorens Post af stor Betydning, da denne Mand ikke blot skulde holde theologiske Forelæsninger, men tillige, naar Bispen var fraværende paa Visitatsrejser, skulde prædike i hans Sted i Domkirken⁴⁾. Derfor finde vi ogsaa, at D. Tileman endnu i sit første Embedsaar fik en Mand ind i denne Post, til hvem han med Tillid kunde overdrage Embedet. Den tidligere Lektor, M. Michael Elers, maatte

¹⁾ M Jørgen Boies Beretning i Ny kirkehist. Saml. II, 272.

²⁾ I Scr. Rer. Dan. V, 510 fortælles om en «Blodregn» ved Svavsted 1544, som Biskop Tileman med mange andre endnu Dagen efter saa Spor af.

³⁾ Se Tillæg, Nr. 1. Jfr. Rhode, Haderslev Amts Beskr. S 284.

⁴⁾ Christlyke Kercken-Ordeninge. Udg. 1542. Bl. O. vers.

nemlig frivillig eller ufrivillig træde af, og i hans Sted forskrev Biskoppen en Nederländer, M. Cæso Eminga, der i længere Tid havde opholdt sig i Vittenberg og var kjendt og yndet af Reformatorerne, til at overtage Lektoratet. Han tiltraadte den 1ste November 1542, og blev i denne Stilling til sin Død 1574¹⁾. Da det gamle Lektorium enten var nedbrudt eller havde faaet anden Anvendelse, blev der 1543 opført en simpel Træbygning til dette Brug, dels paa Kapitlets dels paa Lektorens egen Bekostning²⁾. Det var imidlertid ikke Biskoppens Hensigt saaledes maaske selv at unddrage sig fra de ham paahvilende Forretninger som Læsemester og Prædikant, tvertimod have vi gamle Vidnesbyrd om, at han prædikede næsten tiere end de ordentlige sognegejstlige ved Domkirken³⁾, og i hans Forelæsninger standsede først Døden ham.

Ligeledes deltog han med Kapitlet i Paakjendelse af stridige Ægteskabs- og lignende Konsistorialsager. Et Vidnesbyrd herom foreligger i en Dom (den ældste slesvigske Konsistorialdom, vi kjende), som D. Tileman v. Hussen og Konsistoriet i Slesvig 1543 fældede i en Sag, der viser den Strengthed, hvormed den gejstlige Ret paa

¹⁾ M. Michael Elers levede endnu 1558 (Noodt, II, 240 ff.). M. Cæso Eminga var født 1512 i Groningen, giftede sig 1540 i Vittenberg; Aaret efter stod Melanchthon og Bugenhagen Fadder til hans første Søn (Noodt, II, 268 Not.). Et Brev fra ham findes i Corpus Reformat. ed. Bretschneider. VIII, 831—32.

²⁾ Scr. Rer. Dan. V, 510: «Anno 1543 ædificata est lignea domus Lecturæ, partim Cæsonis sumptibus, et hortus insertus arboribus.» At der tidligere havde været et andet «domus Lectoris», ses af et «Inventarium librorum spectantium ad domum Lectoris ordinarii Slesuicensis, quod ego inveni in eadem domo Anno XIX super festo Michaelis.» (Langebeks Diplom under Aaret 1519).

³⁾ I en gammel Raadsprotokol i Slesvig siges: «Alsse he (Reinhold Westerholt, Sognepræst ved Domkirken) nhu sulche Dom-Pröuen vnd einen Kapellan ghekrege, vnd de Hoichgelehrte Ehrwürdige Tilemannus Huss, der hilligen Schrift Doctor, Biscop to Sleszwick, sick des Predickampthes mher alsze de Karkherr vnd sin Kapellan annham, ist Reinholdus Hoffpredicker vnd Reckens-Prawesth im Ampte Gottorp geworden eine Tidlangk.» (Noodt, II, 232 Not.).

de Tider hævdede et engang givet Ægteskabsløftes Ubrødelighed. Sagens Sammenhæng var, saavidt man kan skjønne af Dommen, følgende: En Mand ved Navn Leve Obbesen havde ved to befuldmægtigede, Junge Hans og Obbe Jensen af Rørbæk¹⁾ paa Nordstand, friet til en Enkes, Poppe Broders, Datter Kristine, og uagtet Pigen havde fire eller fem andre Friere, fik de dog hendes og Moderens Ja. Imidlertid lykkedes det en Mand ved Navn Ingver Harresen at vinde Pigens Kjærlighed, som der ikke synes at være spurgt om ved det første Frieri, og da han anholdt om hendes Haand, fik han baade Moderens og Formynderens, den kgl. Staller Marqvard Seesteds, Samtykke. Herover klagede nu Leve Obbesen til Konsistoriet i Slesvig og begjærede Stevning over Poppe Broders og hendes Datter. Denne bevilligedes ogsaa; men istedenfor selv at møde og svare til den indkomne Klage, sendte de tvende Kvinder Herman Wige, Foged i Husum, som paa deres Vegne begjærede Udsættelse, indtil Formynderen, Marqvard Seested, kom tilbage til Strand. Denne Udsættelse indrømmedes af Konsistoriet, men med strængt Paalæg, at Ingver Harresen og Kristine skulde afholde sig fra ægteskabeligt Samliv, saalænge til Sagen var afgjort; tillige udgik der Forbud til Præsterne i Strand, at ingen af dem maatte vie Kristine til nogen Mand, før Dom var falden. Ikke destomindre lykkedes det Pigens Slægtninge at bevæge Hr. Boie Eddesen, Sognepræst i Rørbæk, til at vie Pigen til Ingver Harresen, hvorved der baade skete Indgreb i den rette Sognepræsts Embede, og den af Pigens afdøde Fader paa hans Dødsleje udvalgte (anden) Formynder og nærmeste Slægtning, Mumme Levesen, blev forbigaaet. Af den Grund optraadte nu ogsaa denne Mand som Klager. Den 25 Sept. 1543 kjendte D. Tileman v. Hussen og Konsistoriets øvrige Medlemmer da for Ret, at Mumme Leve-

¹⁾ Denne By gik tilgrunde i Vandfloden 1634. Hovedpersonerne i Sagen synes at have boet i et Nabsogn.

sen som nærmeste Slægtning paa Mandssiden var den rette Formynder, og at fordi Ingver Harresen havde handlet saa slet mod Leve Obbesen og fravendt ham hans trolovede Brud, og som en Horkarl mod al Billighed besovet hende, skulde han nu strax forlade hende og for Fremtiden afholde sig fra hende, og hun skulde følge hendes første trolovede Brudgom. Fortsatte Ingver og Kristine deres Samliv, skulde de være forfaldne i Kirkens Band og udelukkes fra Sakramenterne, og om de døde i saadant Horeri og Ægteskabsbrud, skulde der nægtes dem Begravelse i viet Jord. Hvad Bøder de maatte være forfaldne i, henstilledes til den verdslige Ret¹⁾. — Denne Dom blev imidlertid indanket for Konsistoriet i Vittenberg, der i sin den 1ste Sept. 1544 afsagte Kjendelse (underskreven af Luther, Bugenhagen, Creutziger, Benedictus Pauli, Melanchton og Georg Major) kom til et ganske andet og med den naturlige Billighed mere stemmende Resultat, om end dette maaske mindre end D. Tilemans og det slesvigske Konsistoriums Dom fyldestgjorde den strenge Rets Fordring. I Præmisserne til Vittenbergernes Dom fremstilles Sagen paa følgende Maade: Leve Obbesen i Strand lod fri til en Jomfru ved Navn Kristine, Datter af afdøde Broder Paisen, og idet Frierne henvendte sig til Moderen, meddelte de, at Leve havde Jomfruens Formynders og Slægtninges Samtykke. Moderen, der troede dette Foregivende, tilsagde da Leve Obbesen sin Datter, men da hun kaldte paa denne, forat hun skulde give sit Jaord dertil, havde hun skjult sig, og da hun endelig var funden bag ved Sengen, blev hun ved Frygt og Tvang trængt til at sende Leve Obbesen en Fæstengave, uagtet hendes Sind aldrig havde staaet til at ægte ham. Men saasom Jomfruens Fader i sit Testament havde beskikket Landfogden der i Landet, Marqvard Seested, »Marstaller« i Nordstrand, til hendes Formynder, og det

¹⁾ Dette Uddrag er meddelt efter den orig. Domsakt i Geh.-Ark., der nu er aftrykt i Slev. Provindsiafterretn. IV, 552—6.

dertillands var brugeligt, naar Ægteskabstilsagn gaves, at saadant skulde ske med Formynderes og Slægtninges Samtykke, og da Landfogden, som forordnet Formynder, havde faaet Kundskab om, at Jomfruen var bleven forlovet, uden at hans Samtykke var begjæret, talte han til Moderen derom, og da nu denne erfarede, at Leve Obbesen ikke havde haft Formynderens Samtykke, og at hun altsaa var bleven skuffet ved et falsk Foregivende af Frierne, sendte hun Leve den Fæstengave tilbage, som Frierne paa hans Vegne havde givet hendes Datter, og lod den skete Forlovelse opsige. Siden havde Landfogden, som Formynder, og andre af Pigens Slægtninge med Moderens Samtykke lovet Jomfruen til Ingver Harresen. Da Leve Obbesen erfarede dette, havde han indstevnet Ingver for »den højværdige Herre Tileman v. Hussen, Biskop i Slesvig, Doctor i den hellige Skrift, vor naadige Herre og Hans Naades Raader og forordnede Kommissærer i Konsistorium«; men Ingver var ikke mødt, da Landfogden afholdt ham derfra med det Tilsagn, at han nok skulde beskytte og haandhæve det Ægteskabsløfte, hans Myndling havde givet ham. Ligeledes havde Landfogden i sin Nærværelse ladet Ingver i Kirken vie til Jomfruen, »und sie ihm darnach ehelich zugeleget«, hvorpaa de i omtrent 1½ Aar have boet som Ægtefolk sammen. Imidlertid havde Leve Obbesen for »højbemeldte vor naadigste Herre af Slesvig og Konsistoriet sammesteds« fordret Ingver dømt in contumaciam. Sagen var ogsaa kommen for »Kgl. Majestæt af Danmark, vor naadigste Herre, som Stedets højeste Øvrighed«, men var bleven tilbagevist til Konsistoriet, og endelig havde dette kjendt for Ret, at Ingver skulde forlade sin Ægtehustru, som han i 1½ Aar havde levet sammen med osv. At Sagen forholdt sig saaledes, som den her af Ingver Harssen var fremstillet, blev mundtlig bevidnet af to troværdige og Vittenbergerne vel bekjendte Mænd, nemlig Anton Steinmann, Præst i Morsum (paa Nordstrand), og Johan Rischmann, Diaconus i Husum. Overensstemmende hermed blev der kjendt for

Ret: Omendskjøndt Contumacia er begaaet, saa skal dog Ægteskabet, der er sluttet med begge Parters fri Indvilgelse og med Moderens og Formynderens Bifald, og offentlig er fuldbyrdet, ikke opløses af Hensyn til den disse Egenskaber manglende første Forlovelse; men den begaaede Contumacia vil ad anden Vej være at straffe med en lidelig Pengebøde til de fattige¹).

At Stalleren Marquard Seesteds Indflydelse har bidraget til at give Sagen dette Udfald lader sig neppe miskjende²), saameget mere som Forholdet til den anden Formynder, Mumme Levesen, der synes at have været et Hovedstøttepunkt for den tidligere Dom, slet ikke er berørt i Vittenbergernes Kjendelse. Imidlertid er det alligevel vist, at denne Dom langt mere tiltaler den naturlige Retsfølelse end det slesvigske Konsistoriums haarde Afgjørelse. — Forøvrigt er denne Appel til det vittenbergske Konsistorium mærkelig, den maa sikkert være sket med Kongens Samtykke, og Sagens Udgang har neppe været behagelig for Konsistoriet i Slesvig, der saaledes blev stillet som en lavere Instans, et Underkonsistorium. Det er ogsaa rimeligt, at netop denne Sag har foranlediget Biskoppen og Konsistoriet til at gjøre Indstilling til Kongen om en Regulering af adskillige Forhold vedkommende Trolovelsen og Ægtevielsen, saaledes som det skete ved den tildels endnu gjældende kgl. Forordning af 24de Juni 1544, hvori der bl. a. bestemtes, at Trolovelsen, for at have bindende Kraft, skulde ske hos Præsten, der med det samme skulde overhøre vedkommende i deres Kristendom og i Læren om

¹) Dommen er aftrykt i Kraffts Husumsche Kirchenhistorie. S. 574—5. Jfr. Svavstedbogen hos Westphalen, IV, 3196, hvor Aarstallet for Dommen dog er urigtig angivet.

²) Det kunde bemærkes, skjønt det formodentlig ikke staar i nogen Forbindelse med denne Sag, at Marquard Seested blev afsat fra sit Embede 1544, efter i 22 Aar at have været Staller i Strand (Heimreich, Nordfres. Chronik, herausgeg. v. Falck. I, 337).

den hellige Ægtestand¹⁾, samt at udensogns Folk skulde fremlægge Vidnesbyrd (det saakaldte Ægtebrev) fra deres Sognepræst, om at de ikke vare bundne ved noget andet gyldigt Ægteskabsløfte²⁾.

Ved en anden Lejlighed optraadte D. Tileman v. Hussen i sin Egenskab som Biskop og Formand i det slesvigske Stiftskonsistorium med saa stor Mildhed, at det er lagt ham til Last. I Aaret 1548 meldte en fremmed Præst ved Navn Johan van Linden sig nemlig hos ham og angav, at han paa Grund af sin Modstand mod det kejserlige Interim, der jo sigtede til den evangeliske Læres Undertrykkelse, var fordreven fra sit Præsteembede i Soest i Vestfalen. Det lykkedes ham i ikke ringe Grad at vække Biskoppens Deltagelse, saa at denne ved sin Anbefaling til Sognepræsten i Husum, Hr. Herman Tast, bevirkede, at han blev kaldet til Kapellan sammesteds³⁾. Nogen Tid efter hans Kaldelse blev det dog bekjendt, at det var Usandhed, hvad han havde fortalt om sin Fordrivelse fra Soest, tillige opstod der Mistanke om, at han heldede til Gjendøberne (Mennoniterne), der havde deres Tilhold i Soest og Egnen deromkring. Ved et Gjæstebud, der blev gjort i Anledning af hans Tiltrædelse i Husum, havde han rigtignok fralagt sig alt sligt, da en tilstedeværende aabenlyst havde forelagt ham det Spørgmaal, om han var befængt med Gjendøberi,

¹⁾ En saadan Prøvelse af vordende Ægtefolks Kristendomskundskaber er ikke afskaffet ved noget Lovbud, men erstattes nu derved, at vedkommende maa fremlægge Bevis for, at de ere konfirmerede. Callisen anbefaler dog endnu (Anleitung, 2 Ausg. S. 152), at Præsten skal indlade sig i Samtale om disse vigtige Ting med de unge Folk, naar de begære Tillysning, »wenn er auch kein förmliches Examen anstellen will«.

²⁾ Forordningen trykt i Corpus Const. Regio-Holsat. I, 379—81. Gemeinsch. Verordn. S. 130—31. Krag, Christian III's Hist. II, 168—9. Konsistoriets »Berichtunge« omtales udtrykkelig i Indledningen til Forordningen.

³⁾ I den Fortegnelse, Krafft giver over Præsterne i Husum, er der ingen Plads for Joh. v. Linden. Hans Ansættelse der er dog ikke tvivlsom (jfr. Jensen, Kirchl. Statistik. S. 587).

Sakramentsværmeri eller andet Sektvæsen, og havde tilføjet, at hvis sligt var Tilfældet, vilde han ikke blive gammel i Tjenesten hos dem. Senere kom det dog for Dagen, at hans lutherske Retroenhed ikke var at lide paa. Efter nogle Ugers Forløb rejste han bort forat hente sin Kone; det blev paalagt ham ved samme Lejlighed et erhverve et Vidnesbyrd om sit tidligere Levned og Lære; men et saadant kunde han ikke skaffe. Efter Tilbagekomsten begyndte han imidlertid ivrig at prædike, og det var kjendeligt, at han lagde an paa at drage Folk til sig og at stifte Parti, samt at vende Menigheden fra Sognepræsten, den fra Reformationens Dage saa højt fortjente Herman Tast. Han prædikede især heftig imod Hoffærdighed, overdaadig Klædedragt, Fløjelskraver og Guldkjeder. Denne buldrende Prædiken faldt i manges Smag, og »Hr. Omnes« sagde: nu have vi faaet en rigtig Præst, der forstaaer at sige os Sandheden. Tillige begyndte han at rive ned paa de andre Præster og at sige: »Kjære Venner, hvad have I dog hidtil haft for Præster, hvorledes ere I blevne førte bag Lyset af dem; de have kun søgt eders Penge og Gods, men jeg søger eders Sjæles Salighed«. Engang sagde han, at hans Tilhørere skulde komme til ham i Helliggejsthus, saa vilde han lære dem, hvem der var de falske Profeter. Alle ilede derhen forat faa denne Oplysning. Men alt, hvad der kom frem, var, at de falske Profeter vare saadanne Lærere, som havde Koner og Børn, der ikke foregik andre med et godt Guds frygtligheds Exempel. Herved sigtede han til Herman Tast, da han fortrød paa, at dennes Børn paa Festdagene gik pyntede med Perlesnore eller Border. Der var rigtignok dem, der mente, at han selv ikke havde Ret til at tale med, da hans Kone var kommen i Barselseng faa Uger efter Brylluppet; men naar nogen ymtede om, at hans Barn ikke var rigtig ægtefødt, svarede han, at det var mere ægtefødt end alle andre Børn, nemlig fordi han og hans Hustru hørte til de hellige. Han prædikede jevnlig om, at der ikke var nogen ret kristen Menighed i Husum,

siden der ingen ydre Forfølgelse var. »Eders Præster«, sagde han, »have ikke gjort ret i, at de ikke have indrettet nogen afsondret, synlig Kirke saa at man kunde kjende de Kristne fra de Ikkekristne«. »Jeg vilde kun ønske, at jeg havde hundrede rette Kristne, men jeg er«, klagede og sukkede han, »ikke værdig til at frembringe («maken») rette Kristne«. Imidlertid opfordrede han dem, der mente, at de vare det, til enkeltvis at komme til ham, for at han kunde optegne deres Navne. Mange kom da ogsaa, og han fik et stort Parti. Hans Modstandere sagde imidlertid, at man just ikke kunde mærke paa disse »Johannitere«, at de vare blevne gode Kristne, thi de talte intet kristeligt om Daaben og Nadveren, men de bleve hovmodige og foragtede den gode, fromme og kristelige Mand Hr. Herman Tast, der dog havde udrettet saa meget godt i Menigheden; og hvem der ikke hørte til deres Parti, »fik paa Hovedet«; Trusler og store Ord havde de nok af. Da dette Væsen gik Tast for vidt, erindrede han sin Medtjener om, at han dog ikke maatte anstifte noget Oprør i Menigheden. »For mit vedkommende behøver I ikke at frygte for noget Oprør«, svarede van Linden. Men nogen Tid efter kom han til Sognepræsten og sagde: »Hr. Pastor, nu kan jeg ikke længere indestaa for, at der ikke bliver Oprør deraf«. I hans Prædikener kom, efter hvad hans Modstandere siden vidnede, efterhaanden flere og flere vrang Lærdomme frem. De paastod, at han bestred Retfærdiggjørelsen af Troen. I en Juleprædiken sagde han saaledes: »Hvad, siger du Tro, Tro? vil du blive salig, maa du gjøre Guds Vilje og holde hans Bud. Eders Præster sige: En Kristen kan ikke opfylde Guds Bud. Jeg siger: En Kristen kan opfylde dem. Hører mig, jeg siger eder Sandheden og søger eders Salighed. Enhver maa og skal leve saaledes, at han, naar han kommer frem for Guds Dom, kan sige: Herre, her kommer jeg til dig og har opfyldt din Vilje og holdt dine Bud, giv mig nu dit Rige«! Derved gjorde han det dog for broget for flere af dem, der ellers vare hans Venner, saa at de kom

til ham og sagde: »Hr. Johan, I gjør for meget ud af det med eders gode Gjerninger; vil I ikke ogsaa prædike os Kristus«. En af hans Tilhørere sagde til ham, idet han hentydede til Pauli Ord (Philipp. 3): »Hvorlænge vil I dog blive ved med at prædike os Skarn«? Da han offentlig lærte, at man ikke burde døbe uægte Børn, fordi der ikke var nogen, der kunde gjøre Tilsagn for dem (»wente se hebben nene thosage«), blev han krævet til Regnskab for sine Yttringer af Herman Tast og maatte erklære sig i Overværelse af tvende Nabopræster (Hr. Vincent i Milsted og Peter Bokelman i Hatsted) og Menighedsforstanderne i Husum. Der kom dog ikke noget videre ud af Undersøgelsen, skjønt han erklærede, at det samme ogsaa burde være Tilfældet med Børn af Forældre, som levede i aabenbare Laster. I en Prædiken paa Kristi Himmelfartsdag sagde han, at Kristus er opfaren til Himmelen, og der sidder han efter sin menneskelige Natur ved sin himmelske Faders højre Haand; men efter sin guddommelige Natur er han allestedsnærværende. Derpaa havde han anført Augustins Ord ad Dardanum, hvormed Sakramentsværmerne paa den Tid jevnlig søgte at bevise, at Kristi Legeme og Blod ikke er væsentlig tilstede og nydes i Nadveren. Da han i Passionstiden prædikede om Nadverordene, sagde han, at man skulde ikke disputere og spørge, hvad Sakramentet var, men alene hvorledes det rettelig skulde bruges. I sine Prædikener omtalte han aldrig, at en Kristen kunde have Trøst af Sakramentet i Nød og Anfægtelser; heller ikke havde han opmuntret Folk til at gaa til Alters, men meget mere afholdt dem derfra og søgt at indjage dem Skræk derfor, idet han sagde: »Mine Haar maa rejse sig paa mit Hoved, naar jeg ser, hvorledes Folk gaa til Sakramentet, jeg kunde aldrig gaa saaledes dertil«. Der var ingen, som nogensinde havde set ham gaa til Alters i Husum; og han havde heller ikke villet tillade sin Hustru det, naar hun skulde i Barselseng. Til alle Sekterere, der kom til Husum, og som vare Gjendøbere og Sakrament-

sværmere, stod kan i et meget venskabeligt Forhold, og de havde deres Tilhold i hans Hus. Adam Apotheker, som var i Tjeneste hos Doctor Cornelius v. Hamsfort, skrev fra Danmark til ham og bad, at han skriftlig vilde meddele ham de bedste Grunde og Argumenter, hvormed han kunde imødegaa Doctoren, naar denne forsvarede Barsedaaen. Selv nærede han bestandig den gjendøberiske og sakramenteriske Mening, at Børn, der vare fødte af kristne Forældre, vare allerede hellige før Daaben. Derfor havde han, tvertimod Ordinansen og den kristne Kirkes Brug, ikke villet bruge Djævlbesværgelsen (»Far ud du urene Aand«) ved Daaben.

Da alt dette vakte megen Bevægelse i Husum, blev Johan van Linden stevnet til Fogdens Hus, og der blev det foreholdt ham, at han skulde afstaa fra sin Vranglære, hvis han ikke vilde suspenderes fra sit Præsteembede, hvilket ogsaa skete, da der ikke fulgte nogen Forbedring. Sagen blev nu af Amtmanden Jakob Rantzov indstevnet for Konsistoriet i Slesvig. Herman Tast mødte som Anklager og havde skriftlig optegnet de Punkter, som han mente, at han med Grund kunde anklage Kapellanen for. Men der blev ikke noget af Processen, thi Biskop Tileman vilde ikke høre Klageren tilende, men afbrød ham, og sagde, at han selv vilde komme og jevne og forlige Sagen. Kun det ene Punkt om de uægtefødte Børns Daab var kommet frem, da Biskoppen afbrød Forhandlingen. Da han nogen Tid efter kom til Husum, blev Sagen forhandlet i Amtmandens Nærværelse i Kirkens Kor. Biskoppen trængte stærkt paa, at man skulde lade Hr. Johan blive i Embedet, noget, hvormed Sognepræsten og Forstanderne vare lidet tilfredse. Men Biskoppen tilbød, at han selv fra Prædikestolen vilde afhandle Sagen saaledes, at det nok skulde komme til Enighed. Hertil gav Herman Tast endelig sit Samtykke, paa Vilkaar at de vildfarende Artikler maatte tilbagekaldes. Bispem holdt nu tre Prædikener om Sagen; men om de vildfarende Lærdomme talte han ikke; om Hr. Johan sagde

han, at hvad han havde prædikeret, var sket af gudelig Iver, og ikke saa ondt ment, som nogle antog: «en Edderkop suger Gift af de samme Blomster, hvoraf Bien suger Honning». Ligeledes: «det Sprog af Augustin havde nu været rigtigt saa mange hundrede Aar, og blev vel ogsaa ved at være det». Det følger af sig selv, at «Johanniterne», som Modstanderne spottvis kaldte dem, triumferede over denne Udgang paa Sagen, medens Sognepræsten og Forstanderne vare yderst misfornøjede og forlangte en endelig Dom af Bispen, hvoraf man kunde se, hvem der havde Ret, og hvem der havde Uret. Men Tileman v. Hussen vilde ikke indlade sig videre derpaa, men henviste til sine Prædikener. Mange harmedes over, at »Løgnprædikanten« atter skulde bestige Prædikestolen; imidlertid skete det; men han befandt sig dog selv ikke ret vel derved, saa at han fandt sig foranlediget til nogen Tid efter at opsiges Tjenesten; og den følgende Paaske rejste han fra Husum, efter at han havde været der i tre Aar. Dengang han drog bort, havde han dog allerede fast Fod andensteds, idet han af Menigheden i Tetenbüll i Eidersted var kaldet til dens Sognepræst, paa hvilket Embede han d. 9de Marts 1551 fik Biskop Tilemans Kollats¹⁾. Her var Johan v. Linden i sex Aar; men nogen væsentlig Forandring synes ikke at være indtraadt med ham²⁾. I Aaret 1557 rejste der sig en ny Storm imod ham. Der udfærdigedes ved denne Lejlighed i Husum en skriftlig Beretning om hans Vranglære og om hans utilbørlige Forhold mod Herman Tast,

¹⁾ Trykt hos Lass, Husumische Nachrichten. 2te Fortsetz. S. 180—1.

²⁾ Der fortælles, at da hans Hustru, medens han var Præst i Tetenbüll, laa paa sit Dødsleje, forlangte hun Nadveren af Stedets Kapellan, paa en Tid, da hendes Mand ikke var tilstede. Da van Linden imidlertid kom hjem, just som Kapellanden skulde til at berette den syge Kone, sagde han til hende: »Och Hilken, Hilken, so hebbe gy my nicht gelaueth« (Ak lille Hille, saaledes har I ikke lovet mig). Men da hun undskyldte sig med den store Nød, hvori hun var, fandt han sig dog deri og nød Nadveren med hende.

som da alt var død¹⁾. Af denne Beretning er det foregaaende øst; da Forfatteren imidlertid er meget fjendtligsindet mod Johan v. Linden, er det vel muligt, at han overdriver noget; Hovedsagen er rimeligvis dog rigtig fortalt. Saameget ser man deraf, at der var en betydelig Forskjel paa den Maade, hvorpaa Herman Tast og Tileman v. Hussen stillede sig til den sværmeriske Præst, og man kan deraf slutte, at der i det hele har været en ikke ringe Forskjel i hine to Mænds hele kirkelige Retning. Det er ikke usandsynligt, at den gamle Reformator i Husum, der i sin Tid havde indtaget saa fremragende en Plads blandt de evangeliske Lærere i Sønderjylland, med mindre Behag har set paa den yngre Mand, der, uden at have baaret Dagens Byrde og Hede, var bleven hans Biskop, medens han selv ved samme Lejlighed havde mistet endel af den kirkelige Indflydelse, han hidtil havde haft. Imidlertid foreligger der dog ingen anden Antydning, hvortil vi kunne støtte en saadan Formodning, end hvad ovenstaaende Beretning indeholder. Hvad Johan van Linden angaar, da blev han 1557 afsat af Hertug Adolf fra sit Embede i Tetenbüll, dels paa Grund af Vidnesbyrdet fra Husum, dels paa Grund af hans senere Forhold. Men da var Biskop Tileman ogsaa forlængst død og kunde ikke mere holde sin Haand over ham.

Samme Aar Tileman v. Hussen var bleven Biskop, skete der et anmassende Forsøg fra det tyske Riges Side

¹⁾ Herman Tast døde 1552. Beretningen, i en Afskrift af den gamle slesvigske Superintendent Jacob Fabricius den ældre, findes i Univ. Bibl., Don. Var. 122. 4. Vol. I. Den er paa Plattydsk. En højtydsk Oversættelse, som dog ikke er ganske uden Fejl, findes trykt i Dän. Bibl. IX, 324–40. Jeg har meddelt et saa udførligt Uddrag, fordi dette ret mærkelige Bidrag til den Tids Kirkehistorie, næsten synes ganske at være overset. Krafts Husumsche Kirchenhistorie kjender intet til Joh. v. Linden og hans Bedrifter. Beretningen har følgende Overskrift, som er udeladt i Dän. Bibl. a. St., »Scriptum de Johanne von Linden quondam Ministro Ecclesiæ Husensis ac postea Pastore in Tetenbull Eyderstedæ, unde tandem ejectus est, cum hæc, quæ sequuntur et alia, quæ in Tetenbull gessit, illustriss. Principi Adolpho de ipso indicata fuerunt«.

paa at inddrage Slesvig Stift under Tydskland, saaledes som det alt tidligere var forsøgt med Biskop Godske Ahlefeld, der dog med Protest havde afvist Fordringen. Nu vilde man paany under Trusel om fiskal Tiltale tvinge den slesvigske Biskop til at betale Dommersportler til Underholdning af den kejserlige Rigs-kammerret og til at udrede Krigs-styr mod Tyrkerne. Hertugen af Brunsvig og Biskoppen af Mainz skrev paa Kejserens Vegne baade til K. Christian III og til Biskop Tileman v. Hussen derom. Da Biskoppen af Mainz imidlertid i Udskriften paa sit Brev til Kongen havde undladt at nævne ham som Konge af Danmark og Norge (ventelig har han da blot kaldt ham Hertug af Slesvig og Holsten), sendte gamle Johan Rantzov, hvem Brevet først kom ihænde, det med samme Post uaabnet tilbage, og senere nedlagde Kongen paa sine egne og den slesvigske Biskops Vegne en bestemt Indsigelse imod de uretmæssige Fordringer. Af hvad Art disse vare, erkjendtes ogsaa tilfulde af Tydsklands protestantiske Fyrster, der paa en Forsamling i Schweinfurt afgav den Erklæring med Hensyn til Slesvigs Biskop: »hans Stift staar under Danmarks Ret (jus) og er et Lem af samme, der aldrig har erkjendt det tyske Riges Overhøjhed eller Jurisdiction. Han er desuden nu ikke saadan en Bisp, der fører en anseelig Hofstat eller har et stort Følge af Drabanter efter sig, ej heller strække hans Midler sig saavidt, at han kan give noget Rigs-krigs-styr. Det er alene hans Embede at prædike og forrette Sakramenterne efter Guds Ords Forskrift¹⁾«. Trods denne Erklæring vedblev den kejserlige Fiskal med sine uhjemlede Paastande og drev paa Execution, som dog nok paa den Tid maa have været »Riget« mindre belejlig, siden den udeblev²⁾. Paa Rigsdagen i Regensburg 1546 synes Sagen

¹⁾ Cragii Ann. Chr. III. p. 243. Overs. I, 250. Hvitfeldt, S. 1552—3.

²⁾ I Gemeinsh. Arch. XXXIX, 29 e findes den kejserlige Fiskals Conclusiones finales contra Biskop Tileman i Slesvig i Sagen om hans Bispedømmes Deltagelse i de tyske Rigspaalæg, paategnet: Productum Speir 13 Maj 1546.

at have været for, da Christian III og hans i Hertugdømmerne medregjerende Brødre, Hertugerne Hans og Adolf, instruerede deres Sendebud til Rigsdagen, Amtmanden i Aabenraa, Benedict Sehested om, hvad han skulde svare paa Fordringerne¹). I Aaret 1549 fornyedes disse atter, og under Executionstrusel forlangte man, at Slesvig Biskop skulde bidrage til Udredelsen af Rigsstyr. Tileman v. Hussen meldte Sagen til Kongen, der befalede ham at svare Præsidenten i den kejserlige Kammerret, »at hans Stift aldrig havde været skatskyldigt til det romerske Rige, men meget mere, ligesom Hertugdømmet, havde været underkastet dansk Lenshøjhed«. Kongen skrev selv til Keiseren og gav sin Misfornøjelse tilkjende med disse utilbørlige Fordringer, og udtalte det Haab, at Keiseren vilde paalægge Fiskalen at afstaa fra sin Paatrængenhed²). Sagen var imidlertid ikke dermed afgjort, men trak sig hen gjennem en lang Række Aar, langt ud over Tileman v. Hussens og Christian III's Levetid, og fik først sin Afgjørelse 1587 efterat have staaet paa i over 60 Aar³).

Det var i de tyske protestantiske Fyrsters ovenomtalte Erklæring fremhævet, at Slesvigs Biskop ikke længere var nogen Herrebiskop, men en Kirkens Tjener med indskrænkede Midler. Men netop denne Tingenes Tilstand var ikke efter det slesvigholstenske Ridderskabs Hoved, der heller havde ønsket Bispedømmet bevaret i dets gamle Skikkelse som en glimrende Sinecure for en eller anden Adelsmand, ligesom de vare vante til i Biskoppen af Slesvig at se den selvskrevne Præsident paa Landdagene, hvilket

¹) Instruxen, dat. 13 Maj 1546, i *Gemeinsch. Arch.* X, 9 b. En historisk Beretning, der sigtede til at vise, at saavel Hertugdømmet som Stiftet Slesvig aldrig havde hørt til det tyske Rige, udarbejdedes 1547 af Benedict Sehested og Peter Svave, og findes nærmere omtalt i mit Skrift, *Historieskrivn. i Danmark eft. Reform* S. 67—8.

²) Christiani, *Gesch. der Herzogth. Schlesw. u. Holst. unter dem Oldenb.* Hause II, 243—5.

³) Falck, *Handbuch des schlesw.-holst. Privatrechts* II, 17—19.

Tileman v. Hussen efter sin mere indskrænkede Stilling ikke godt kunde være; har han overhovedet bivaanet Landdagene, hvad vi ikke have noget bestemt Vidnebyrd om, har det snarere været som Kongens gejstlige Raad, som han udtrykkelig nævnes¹⁾, end som Hoved for Prælaterne. Sagen blev gjort til Gjenstand for Prælaternes og Ridder-skabets Besværing paa en Landdag, der holdtes i Rendsborg i Begyndelsen af August 1544. Først androg de nemlig paa, »dat den beiden Bischopen (i Slesvig og Lybek) mügen Rathe thogegewen werden, Recht thospreckende, nach Inhalt der Privilegien«. Meningen heraf var nok, at man ønskede en bispelig Ret med faste adelige Bisiddere, idet man ikke agtede det alt bestaaende Konsistorium for nogen ordentlig Ret. Herpaa svarede Kongen gunstigt, om end det, han lovede, just ikke var ganske det samme, som Ridderskabet forlangte. Svaret lød nemlig: »Es sind Ihre Königl. Mayestät und Fürstlichen Gnaden unbeschweret die Bischoffe und Rethen in den Reichs Sachen zu gebrauchen und zu setzen, wenn Recht abgesprochen werden soll«. Klarere traadte Modsætningen frem i et andet Andragende fra Stænderne: »Dat dat Bischopdohme tho Schleswig möge wedder in den olden Stand gebracht und frie gemacket werden, damit de Obrigkeit, dem Adel und gemeinen Landtschopp uff allen Landtagen und Landfolge davon möge gedenet werden uffs alte, diweil das es ist ein Hövet van den Prälaten des gantzen Landes, wie in den Privilegien klarlich und stadtllich werden vermeldet«. Herpaa svarede Kongen: »Die Befreyung des Bischoffs zu Schleswig belangend werden sich Königl. Majestät nach Gelegenheit, so die 10000 fl. Muntz damit gemeynt, als Königl. Majestät dem Amtmann auf Schwabstede schuldig und aus Ihrer Cammer ohne Verkürtzerung des Stifts verzinsen lassen, sich derohalben zu halten wissen. Es wird auch die Suchung des Bischoffs halben nicht anders denn der Ordinantz gemes von den

¹⁾ Wegener, Aarsberetn. fra Geh.-Ark. I, 260.

Stenden gemeint sein¹⁾«. Vi se altsaa, at Kongen her ikke indlod sig paa noget Løfte om en Forandring, men temmelig spydig henviste Stænderne til, at de dog ikke kunde mene, at han vilde foretage nogen Forandring i Kirkeordinansens Bestemmelser, som de for to Aar siden selv havde været med at vedtage. Forøvrigt viser Kongens Svar ogsaa, at han havde fundet en anden Anvendelse for Overskuddet af Bispestolens Indtægter end den, der var antydet i Kirkeordinansen (ifølge hvilken det jo skulde anvendes til Skolen i Slesvig), idet han havde laant 10,000 Gylden deraf. — Denne Gang afviste Kongen altsaa Adelens Forlangende om at føre Slesvigs Bispestol tilbage til den Plads, den havde haft før Godske Ahlefelds Død. Men Aaret efter kom Fordringen igjen, og nu gav han efter og gjorde vitterligt ved et aabent Brev af 30te Marts 1545, at vel havde det været hans Hensigt istedenfor Biskoppen i Slesvig at beskikke en Superintendent; men paa Stændernes Begjæring havde han nu givet efter og tilstaaet, at med Undtagelse af det store Vildt, maatte Biskoppen i Slesvig beholde alt Bispegodset med dets Herlighed, hvilket herved overdroges til D. Tileman v. Hussen. Samtidig kassedredes Kongens Overenskomst med Domkapitlet angaaende Superintendenten og hans Underholdning²⁾. Det var en

¹⁾ Se Landdagsakten 1544 i Krag's Christian III's Hist. Supplem. S. 62 66. 69. 72. Det er kun et Fragment af disse Landdagsforhandlinger fra 1544, som H. Schröder har meddelt i N. Staatsb. Mag. I, 287—90, og urigtigt henført til 1513. Mærkelig nok har Udgiveren, Prof. Falck, heller ikke vidst bedre Besked.

²⁾ Waitz, Urkunden II, 34. Det viser sig altsaa, hvor urigtige de ældre Efterretninger ere, som Hvitfeldt (Bispekrønike, Fol. 14), Hamsfort (Scr. Rer. Dan. VII, 169) og andre meddele, ifølge hvilke Tileman v. Hussen fra 1544 af kun skulde have været Superintendent; Forholdet var snarere det omvendte: indtil 1545 var han Superintendent med Bispenavn, men fra dette Aar af fuldkommen Herrebiskop, saalænge det varede. Om hans Styrelse af Stiftsgodset kan henvises til Svavstedbogen hos Westphalen, Monum. ined. IV. 3152 (Nr. 103) og 3196 (Nr. 167). Herhen hører ogsaa et Skifte foretaget den 17 Okt. 1544 mellem Tileman v. Hussen paa Slesvig

mærkelig Indrømmelse, som viser, hvorlangt man i Slesvig dengang var fra Tilstanden i Kongeriget, hvor der hverken var Tanke eller Tale om sligt. Den slesvigske Bispestols snart paafølgende Overgang i fyrstelige Hænder var den nærmeste Følge af denne Forandring og bevirkede, at Prælaterne og Adelen dog i Tiden ikke fik det Udbytte af Indrømmelsen, som de havde haabet. I kirkelig Henseende var Forandringen utvivlsomt til Skade, idet al fælles kirkelig Styrelse derved snart ophørte, nærmest paa Grund af den noget tidligere foretagne Landsdeling.

Ved den ovenomtalte Landdag i Aaret 1544 foregik nemlig ogsaa den bekjendte Arvedeling mellem Kong Christian III og hans tvende Brødre, Hertugerne Hans og Adolf, hvorved Sønderjylland udstykkedes i tre usammenhængende Dele, eller, om man vil, i fire Dele, da de adelige Godser forbleve under alle tre Fyrsters Fællesregjering¹⁾. Denne Deling, der i politisk Henseende foraarsagede saa stor Strid og Forvirring, medførte ogsaa mange Ulemper i kirkelig Henseende, idet Hertugerne tiltog sig den øverste Kirkehøjhed i deres Landsdele, hvorved en skadelig Adsplittelse opstod i den kirkelige Styrelse og i Tilsynet, medens adskillige af Kirkeordinansens heldige Bestemmelser angaaende Bispeembedet og Kapitlet i Slesvig tabte en Del af deres Betydning, og efterhaanden ganske traadte ud af Kraft. Man har hidtil antaget det for sandsynligt, at alle en kirkelig Tilsynsmands Forretninger efter Landsdelingen bleve unddragne Tileman v. Hussen, og at hans Virksomhed blev indskrænket til at prædike i Domkirken i Slesvig og at holde theologiske Forlæsninger i det derværende Lek-

Stifts Vegne og Breide Rantzov paa afg. Biskop Godske Ahlefelds Arvingers Vegne angaaende de Inventariegenstande (Kvægbesætning, Viktualier, Husgeraad osv.), som efter Ahlefelds Død fandtes paa Svavsted Slot (Gl. Afskr. i Geh.-Ark.).

¹⁾ Delingsakten, dat. 9 Avgust 1544, er trykt forskjellige Steder, men bedst i Seidelins Diplom. Flensborg. II, 349—53.

torium¹⁾. Dette er imidlertid urigtigt. Han vedblev nemlig, saalænge han levede, at ordinere alle Kandidater, som bleve kaldede til Præsteembeder i hele Stiftet. I den kongelige Andel beholdt han ogsaa, saavidt vi kunne skjønne, ganske den samme Magt som før Delingen, saaledes som det fremgaar af en Institution og Stadfæstelse, han 1548 udstedte for en Hr. Johan Witte, der var kaldet til Præst i Ulderup og Adsbøl (hvilke Sogne dengang vare forenede); den er i selvsamme Stil som lignende Breve, udstedte før Delingen²⁾. Det samme var ogsaa Tilfældet i Hertug Adolfs Andel³⁾ og maaske ogsaa ved de Kirker, som laa paa de adelige Godser, over hvilke Biskoppens Indflydelse dog vistnok fra først af har været temmelig indskrænket⁴⁾. I Hertug Hanses Andel derimod ordinerede Biskoppen vel Kandidaterne, men han har, som det synes, kun undtagelsesvis prøvet dem, og Institutionen eller Kollatsen havde Hertugen forbeholdt sig selv eller sin Repræsentant, Amtmanden i vedkommende Distrikt⁵⁾. Det følger ogsaa af sig selv, at naar Landsherrerne havde egne Provster, som jevnlig tillige vare Hofpræster, søgte de snarere

¹⁾ Saaledes Jensen i Michelsens u. Asmussens Archiv. II, 472, og i Kirchlich. Statistik. S. 49: »das Bisthum wurde eine blösze Pfründe«.

²⁾ Se Tillæg Nr. 3.

³⁾ Se Tileman v. Hussens Institution og Stadfæstelse for Johan van Linden som Sognepræst i Tetenbüll i Hert. Adolfs Andel, dat. 9 Marts 1551 (Lass, Husumische Nachrichten, 2te Fortsetz. S. 180—1). Her var Forholdet følgende: Menigheden havde valgt Hr. Johan v. Linden og sendte nu et Par af deres Midte til Biskoppen med Anmodning om Stadfæstelse af Valget og Bestalling for Præsten, hvilken Biskoppen da meddelte uden nogensomhelst Beraabelse paa, at han handlede i Hertugens Navn, eller at Præsten behøvede nogen anden Legitimation for at nyde alle Embedets Goder.

⁴⁾ Disse Kirker opregnes af Jensen i Staatsb. Mag. VII, 386.

⁵⁾ Kirkekal. for Slesvig Stift, 1 Aarg. S. 176. Tillæg Nr. 5 vil, sammenlignet med Nr. 1 og 3 og det ovenfor i Not. 3 omtalte Brev, vise Forskjellen mellem Hertug Hanses Andel og de andre Landsdele. Nr. 5 er jo kun en Ordinationsattest, medens de andre Breve ere formelige Bestallinger.

Raad hos disse i kirkelige Sager end hos Bispen, saa man vel kan antage, at hans Embedsvirksomhed er bleven indskrænket ved Landsdelingen, uden at den derfor kan siges væsentlig at være bleven forandret. Som ovenfor er berørt, vedblev hans aarlige Visitatser i alle Stiftets Kjøbsteder, saalænge han levede. For de faa Kirker, der laa paa selve Stiftsgodset, fungerede Biskoppen tillige som Provst; ialfald finde vi, at Tileman v. Hussen i Aaret 1548 selv afhørte Kirkeregnskabet for den til Bispegodset hørende Kirke i Treja¹⁾.

Den Hørlighed, Tileman v. Hussen havde opnaaet, ved at Bispegodset med alle dets Indkomster 1545 overlodes ham til fri Nydelse, var kun af kort Varighed, thi da Kongens yngste Broder, Hertug Frederik, var bleven myndig, og der skulde skaffes ham en passende Forsørgelse, maatte D. Tileman atter fratræde de fulde Indkomster af Bispegodset og lade sig nøje med den aarlige Indtægt af 900 Mark lybsk, som oprindelig var ham tillagt, samt nogle Naturalydelse tilligemed Bolig i Bispegaarden i Byen Slesvig. Fratrædelsen skete under den Form, at Kapitlet, med Bispens Samtykke, den 14de April 1549 valgte Hertug Frederik til Koadjutor i Bispeembedet²⁾. Fra denne Tid af var D. Tileman altsaa væsentlig kun Superintendent med Bispenavn.

Hvad hans øvrige Forhold angaar, beretter Cypræus, at »han stod i stor Yndest og Anseelse hos Christian III, saa at Kongen benyttede sig af hans Hjælp og Raad i Sager vedkommende Religionen, og da i Aaret 1548 Kurfyrst August af Sachsens Bryllup med Christian III's Datter

¹⁾ I Kirkeregnskabsbogen i Treja findes følgende Antegnelse: »Anno Domini M d xlvij in vigilia Philippi et Jacobi apostolorum in Jegenwerdighet des Erwerdigen vnd Hochgelerten Herren Tilemanns van Huszen, Bischops tho Sleszuigk, hebben Jens Peterssen vnd Johan Siuerdtssen kerckswore van aller vpboringe vnd vthgiffit klare rekenschop gedan van dem xlvj vnd souen vndvertigsten Jare».

²⁾ Nordalb. Studien. VI, 297. Waitz, Urkunden. II. 34.

Anna højtideligholdtes i Kjøbenhavn, blev Biskoppen (der jo havde været Prindsessens Lærer) kaldt over for at vie dem ¹⁾«. Herved er imidlertid at bemærke, at Brylluppet ikke stod i Kjøbenhavn, men i Torgau i Sachsen, og i den fuldstændige Fortegnelse over det saare anseelige Følge, som ledsagede Prindsessen til Sachsen, nævnes ikke D. Tileman; thi det kan ikke antages, at han skjuler sig under det beskedne Navn »Prædikanten ²⁾«. Er der derfor overhovedet noget rigtigt i Cypræus's Beretning, maatte den vel forstaas saaledes, at Bispem fra Slesvig forrettede Prindsessens Trolovelse, som dog heller ikke foregik i Kjøbenhavn men paa Koldinghus Søndagen Lætare 1548 ³⁾. Men selv herfor have vi intet Bevis.

Biskop Tilemans Forhold til hans Domkapitel synes idethele at have været godt. Kun med den i dette Skrift tidligere omtalte D. Nicolaus Krage kunde ligesaa lidt han som nogen af de øvrige Domherrer enes. Det er ikke godt nu at sige, paa hvis Side Skylden mest har været; vi have kun Krages Fremstilling, og efter den er der gjort ham stor Uret af hans Kolleger ⁴⁾.

Efter i ni Aar at have beklædt Slesvigs Bispestol, døde D. Tileman von Hussen den 14de Maj 1551, 54 Aar gammel. Han jordedes i Slesvigs Domkirke. Gravskriften over ham indeholder en Lovtale i latinske Vers,

¹⁾ Cypræus, Ann. episc. Slesv. p. 446.

²⁾ Nye Danske Mag. I, 364 ff.

³⁾ Hvitfeldt, Danmarcks Riges Krønike. S. 1542.

⁴⁾ Se foran S. 49 ff. Den Dom, som Tileman v. Hussen og fire af Kapitlets Medlemmer 1548 fældede over Nic. Krage, er aftrykt som Tillæg Nr. 2 efter Originalen, som jeg først fandt, efterat Artiklen om Krage var trykt. Jeg benytter tillige Lejligheden til at omtale, hvad en Historiker har gjort mig opmærksom paa, at i G. L. Badens Smaa Afhandlinger I, 126—31 findes en Artikkel om Nic. Krage, der ved Siden af mange Urigtigheder og løse Gjætninger indeholder en Henvisning til et kuriøst Aktstykke, som jeg ikke før har kjendt, nemlig det Svar, Kurfyrsten af Brandenburg gav Borgerne i Soltwedel, da de ønskede at blive Krage kvit. Da det giver et ret mærkeligt Billede af Tiden, søjer jeg det til den ovennævnte Dom.

hvori navnlig hans Nidkjerhed i Evangeliets Forkyndelse og hans Lærdom i det hebraiske, græske og latinske Sprog roses¹). Ogsaa Cypræus giver ham et hæderligt Vidnesbyrd for hans Flid i at prædike, visitere og holde Forelæsninger i Koret i Domkirken. Da Døden overraskede ham, var han beskjæftiget med en Udlægning af Psalmerne²). Et Billede af ham i Slesvigs Domkirke viser en Mand i gejstlig Dragt, og af et tiltalende, værdigt og sagtmødt Ydre, knælende for den korsfæstede Frelser³).

Om D. Tilemans huslige Forhold vides, at hans Hustru Petronella (Belga kaldes hun, og var vel altsaa en Nederlænderinde) efter hans Død ægtede M. Hieronymus Cypræus den ældre, Kannik (senere Archidiakonus) i Slesvigs Domkapitel⁴). Af D. Tilemans Børn kjendes kun Datteren Elisabeth, der 1568 ægtede M. Bartholomæus Embs, der paa den Tid var Hofprædikant hos Enkedronning Dorothea paa Koldinghus og 1572 af Hertug Adolf blev kaldet til en lignende Stilling paa Gottorp Slot og til Provst i Gottorp Provsti⁵). — Endnu hidsættes følgende Aktstykker til Slesvig Stifts Kirkehistorie i Biskop Tilemans Tid.

¹) Pontoppidan, *Marmora Danica* II, 10—11. Schröder, *Gesch. u. Beschreib. der Stadt Schleswig*. S. 123. Dødsarsagen (Pleuritis) omtales af Muhlius, *De reformatione relig. in Cimbria*, p. 77.

²) Cypræus, *Ann. episc. Slesv.* p. 446.

³) Et Kobberstik af dette Billede findes hos Westphalen, *Monum. ined.* III, 267 Tab.

⁴) Westphalen, *Monum. ined.* III, Præf. p. 29 Not. cc. *Cimbria lit.* I, 119.

⁵) *Dän. Bibl.* IV, 230—1. Zwergius, *Sjæl. Cleresi*, S. 483—4. Her berettes ogsaa, at Barth. Embs 1577 blev Lektor ved Slesvigs Domkirke og at han døde 1578; men dette Dødsaar kan ikke være rigtigt, da han 1572—85 var Visitator i Gottorp Provsti (Muhlius a. Skr. p. 151). Jensen angiver (*Archiv für Staats- und Kirchengesch. der Herzogth.* II, 480) uidentivt Embs's Dødsaar rigtig som 1587. Man kunde fristes til at antage, at ogsaa Navnet paa hans Hustru var urigtig angivet, naar man ser, at i et Brev fra en samtidig omtales »Catharina Bartholomæana« i Kolding 1570, i en Forbindelse, som gjør det rimeligt, at derved forstaaes M. Bartholomæus Embs's Hustru (Harboes Fortale til Zwergius, *Sjæl. Cler.* S. 32 Not.).

1.

1544. 10 Juli. Biskop Tilemans v. Hussens »Institution« for Nicolaus Johannis (Jensen) som Sognepræst i Vonsbæk.

Tillmannus van Hussen, der heiligen Skriff Doctor, Biskop tho Schleswigk wünschet alle Christ(g)l(ö)uigen Gnade, Frede und Barmhertigkeit van Gade dem Vater durch Jesum Christum vnser einigen Heyland. Nachdem de andechtige Nicolaus Johannes nha lüde königl. Maytt unde dieser Furstendome gemene uprichtige christlicke Ordinancien rechtlich vor einen Pastoren vnde Kerckherren tho Odensbeck Kercken in deme Huusz Hadersleben geeschet ist, unde nögaflige apresentation dess Kerckspels Odensbeck my gethaget, vnde van my examinert vnde verhöret tho syner Eskinge bequeme erkennenet, vnde na gebrucke der hilligen Aposteln tho dem Prediger-Amte eme geordineret habe, vnd my nha Inholt vorgeskrevene Ordinancien tho gedachte Kercken tho instituieren gebeden, welcke ick em billig nicht wuste tho weigern, sundern uth Bevele und autoritet mynes Amtes eme tho dieser siener Eskinge hebbe bevestiget und instituert und in Krafft dieses Briueus eme dartho instituere und bestetige, dat he aldar mag dem hilligen Prediger-Amte tho der Ehr und Glorie Jhesu Christi und der hilligen christlichen Gemene Verbeterunghe und Nytte bruken, alle und jglicke de sulvigen Kercken Odensbecke Rente, Inkumpst jn Acker, Wisken, Weiden, Holtingen, Herrlichkeit unde Gerechtigheit, so ein Kerckherr van Oldinges dar gehat, gebrucket und besethen hefft, tho geneten unde gebrucken, na lüde der Ordinancien, an jeniger Insage, doch daby also, dat he sinen olden kranke Vater, so lange he lefet, in deme Predig Amte unde dienste des Kerspels, dat nene Versümenisse geschehe, truwelichen helpe, de Kercke nha synes Vaders dode so schall und mag de Tydt synes Levendes besitten, dat he in einem uprichtigen, christlichen, erlicken Levende dat wort Gades recht und reine predige, de hilligen Sacramenta Christi recht ministrire und reckinge dho, tho dem lesten dat he nene Güter der Kirchen skall verschöten, verpanden, verkopen oder in jenige maten afhendig macken, sondern velmehrre syner vermögenheit nha watt van der Kirchen afhendiget edder versett is, weder tho triven, restituieren und verbetteren sich beffittigen schal.

Des tho waren Urkunde habe ick Nicolas (!) Tillmannus Bishop upgemeldt mynes Amtes Ingeseigel wittlichen neden vor diesen Breff hethen drucken. Actum et datum Schwavstede den teinden dag Julii Monats nach Christi unsers herren Geburth xv^c xliiij.

Nyere ikke meget nøjagtig Afskrift i Vonsbæk Kirkearkiv.

2.

1547. 15 August. Biskop Tilleman v. Hussens og det slesvigske Konsistoriums Dom i en Sag mellem M. Jesper Brochmand og D. Nicolaus Krage.

In Gades namen Amen. Nha Jesu Christi vnser Herren gebort voffteynhundert der nha in dem souenvnderlichsten Jare, den voffteynnden Dach Montes Augusti, vth des durchleuchtigstenn, grotmechtichstenn, hoichgebornen Fursten vnde Herren, Herren Crystiann tho Dennemargken, Norwegenn, der Wennden vnde Gottenn Konninck etc., vnde der durchleuchtigenn hoichgebornen Fursten vnde Herren, Herren Johans vnde Adolffs, Eruen tho Norwegenn, Hertogen tho Slesuichk, Holstenn etc., alle gebrodere, vnser gnedigsten vnde gnedigenn Herren, furderent her tho Hadersleuen hir mit nach vnderdeniger, gehorsamer, williger denste erbedunge einem jdern nach geboer offentlig bokennende. Die wile wy de irrige sake twyskenn Meister Jasper Brockmann, eins also kleger, vnde D. Nicolaum Kragenn ander dels also beklagter, lange verschauen vnde vpgestullet, also dat noch Doctor Nicolaus Krage in syner defension noch Meister Jasper in siner bewysinge nicht muchtet vorkortet werden; vnde Meister Jasper Doctoris Nicolai defension mit examinerde genochsame tuchgenisse na inholde der Acta neddergelecht: wor entiegen D. Nicolaus nicht bostendiges edder richtiges vormuchte intobringenn, allein mit contumatienn, vorachtunge vnde vnduchtige, vnwontliche appellatienn sich des Rechtes entagenn; diewile D. Nicolaus Krage in allen sinen Defension tho rechte nedderuellich vnde nichtlich, inholdende besegelde vnde examinerde testimonia gefundenn, vnde dat he etwan hie beuorn sodaner sake haluen vntuchtig beruchtiget gewesen is, hebbe wy ohme tho synem Ede vnde Purgatienn nicht stedenn konenn. Sprekenn wy vor Recht: dat oftgemelt Doctor Nicolaus Krage der argenisse vnde bose daet haluen, so he in der

crystliken gemein angerichtet, vyff jar langk geystlykes amptes, ehr vnde lhene suspendert vnde entsettet sin, vnde Godt den almechtigenn vm gnade bitten, vnde boete doen, vnde sick mit gedachtem Meister Jasper van wegen Marrin Tönnys dochter vnde ehrer Fruntschup thouersonen vnde tho uordragen beflitigenn. So he ouerst disser Sententien wo vorhen nicht gehorsamen wurde, schall he als ein Contumax aller geistlichen lehne vnde amptere alle tit vorwesen sin. Vurder na disser vnser affgesprakene Sententie hefft Ko. Mt. in allen gehorsamen vnde vnderdenicheit na gegeuenn vnde bowilliget. Datum anno, die et loco ut supra.

Tilmannus ab Huessen Episcopus Schleisuicensis subscripsit hac manu sua propria.

Vnd ik Cæso Emyngius.

Et ego Bertramus Schriuer.

Et ego Reynoldus Westerholt.

Et ego Conradus Hogreue.

Nomine totius Capittuli subscripsimus.

Orig. i Kongl. Bibl., Breve til Adelens Hist. Fasc. 35.

Hertil føjes den ovenfor (S. 547 Not 4) omtalte Skrivelse fra Kurfyrsten af Brandenburg til Borgerne i Soltwedel angaaende D. Nic. Krage. Forholdet var dette: Kurfyrsten havde afsat en tidligere Superintendent i Soltwedel, fordi han havde forvoldt kirkelige Uroligheder, og forlangte nu, at Borgerne skulde antage Krage. De havde imidlertid faaet Nys om de Rygter, der gik om denne, og havde derfor henvendt sig til forskjellige om Oplysninger, bl. a. til Universitetet i Kjøbenhavn, der havde svaret dem, at vel havde der ikke været noget at udsætte paa Krages Lære og Levned, medens han var i Kjøbenhavn, men siden var han bleven beskyldt for Ægteskabsbrud, og der var gaaet Dom over ham, hvorfor de raadede Øvrigheden i Soltwedel, forat undgaa Forargelse, til hellere at se sig om efter en anden lærd Mand. Støttede til disse Oplysninger vægrede Borgerne sig altsaa ved at antage Krage, men fik nu følgende Brev fra deres Landsherre:

Joachim von G. G. Marggraf zu Brandenburg und Churfürst etc. Vnsern Grus zuvor. Lieben getrewen! Wir haben eur Schreiben belangend euren Pfarrherr entfangen und daraus vernommen, was ihr ihm von euch seines wandels und sunst begangner Untaten zu gemessen werdet, und wo wir dessen nicht bessern bericht und kundschaft hetten, wäre möglichen ihr mugtet uns solches überreden. Dieweil wir aber seines Wandels auch

sunsten seiner Gelegenheit viel andern und gewissern bericht haben, fürnemlichen dass er sich an den Orten, wo er gewesen, dermassen verhalten, dass wir ihn mit grossen Vnkosten, mühe und arbeith kaum haben erbietben, hieher bringen vnd vermügen können, können wir euren Anbringen derwegen kein stat geben. Vnd zu setzen, wenn er solcher eurer bezüchtigung gleich schuldigk, ist viel besser und gelegner, dass er ein Kind gemacht, denn dass durch ihn Aufrur erwecket wurde. Wiewol er aber deshalb bei uns wol entschuldiget, so ist uns doch viel lieber, wo eins sein sollte, dass er bei euch zehn Kinder machte, denn dass er dazu sollte Vrsach geben, dass einmal aufwiegung und aufrur angerichtet, dadurch ihr allerseiten in Jammer und noth gesezet, und dass ein Spiel unter euch selbs angefangen, dass ihr und eure Kinder hernach zu beklagen hettet. Do er dann in seiner Lehr rechtschaffen und wir gewiss sind, dass er sich unser Ordnung gemäss verhalten werde, wissen wir euch keinen andern dahin zu ordnen, sondern werden vielmehr ob ihm zu halten aus allerlei bedencken verursacht. Begeren demnach gnediglich hiemit beuelend, ihr wollet ihn für euren Pfarrer und Seelsorger annemen, ehren und behalten, wie wir ihn dan dahin geordnet und daselbs wissen wollen, und euch selbs nicht etwas einbilden und bereden. Vnd wo hr euch gleich um einen andern anzunemen und in uns zu dringhen understehen woltet, ist doch unsere Meinung keinen, wenn er gleich von Wilttenberg oder Babilonien käme, dahin zugestatten, er hielte sich dann unser christlichen Ordnung gemäss. Wir wissen auch wol, dass dieses euer aller Meinung nicht sey, sondern dass ezlicher, die wir wol kennen, getrieb und anstiften sey, die allein zur Vnruhe lust haben, gegen den wir uns bei Gelegenheith wol wollen wissen zu verhalten. Welches wir euch zur Antwort, euch darnach zu richten, nicht haben verhalten wollen. Datum Cölln an der Sprew mittwochs nach Jacobi, Anno etc. Lij^o.

Joachim Kurfürst, manu propria.

Vnsern lieben getreuen Bürgermeistern und Rhatmannen nser alten Stadt Soltwedel.

Ph. W. Gercken, Diplomata Veteris Marchiæ Brandenburgensis II, 417—20.)

3.

1548. 28 Marts. Biskop Tileman v. Hussens »Institution« for Hr. Johan Witte som Sognepræst i Ulderup og Adsbøl.

Tilmannus von Husen, der heiligen Schrift Doctor, Bisschoff zu Schleszwig, wünschket allen Christlöuigen gnade vnnnd Friedte van Godte dem Vater durch Jesum Christum vnsern einigen Heylandt to vorn, hirmit vor Jdermenniglich bekennendte: Sintemahl dat Kerspel Ulterup vnnnd Atzbüel eines Kerkherrn na tödtlichem Affgang seligen Ern Peters entlediget vnnnd vaciret, vnnnd nun de Karspellüthe Ulderup vnnnd Atzbüel eintrechtig den andechtigen Ehrn Johann Witten weder vor eren Kerkherrn voceret hebben vndt an my genugsame schriftlich vnnndt durch de ersamen Vorstender dorsuluest orkundtlich gepräsentiret iss, vnnndt my, dat Jck gedachten Johannem Witten tho den gemelten beiden Kerken Ulderup vnnndt Atzbüel wolte bevestigen vnnndt instituiren, flitig gebeden, welck ich ene vth Befehl mines Ampts nicht hebbe weten tho wegeren, vpgemelten Eren Johannem Witten tho den beden Kerspeln instituiret vnnndt in Crafft düses breues instituere vnnndt beuestige, dat gemelte Er Johann Witte moge in den beiden Kerspeln Ulterup vnnndt Atsbüel dat hillige Prester Ambt tho Nütte vndt Vorbetterung der christlichen gemeine gebrucken, alle vnnndt itzlicke dersulven beiden Kerspeln Ulderup vnnndt Atzbüel Renthe, Inkumpst vnnnd Gerechtigkeith, so ein Kerckherr dar von oldings hero gehat hefft, möge hebben, gebuken vnnndt geneten na inholt düser Fürstenthumb löffliche christliche vpperichte ordinantien, doch by also, dat gedachte Er Johan Witte in einem erlicken christlichen Leuende dat Wort Gotes recht vnnndt rein predigen, de Sacramenta Christi recht administrere, tho dem lesten dat he nene Guter der kerken schall vorsetten, vorpanden, vorbüten, vorkopen edder in jennige math affhendig macken, sunder velmehr siner Vermögenheit nah wat von der kerken affhendig edder vorsettet iss weder tho frien, restituieren vnnndt vorbettern sich beflieten schall. Ock schall gedachte Er Johann Witt vnnndt de Kerksworen der beeden Carspel Ulderup vndt Atzbüel sehligen Ern Peters nagelatenen Wedue frie folgen lathen vnnndt geuen wat dieser Fürstenthumb vpperichte Ordinantie mitbringet vnnndt inholt. Deses in Vrkundt der Warheit hebbe ick Tilmannus von

Husen Bischof myn ingesegel nedem vor diesen Breue heten trucken, de gegeben vndt geschreuen iss tho Schleszwigk mitweckens in den hilligen Paschken Anno 1548.

Afskrift i Kgl. Bibl., Kallske Saml. 576. 4.

4.

1548. 26 September. Kongebrev til Abbeden i Ry Kloster om Klostermændenes Forhold.

Ann den apt zu Rue Closter, das die prouener sich christlich vnd gepurlich verhalten sollen. Actum Flensburg den 26 Septembris anno 1548.

Christiann etc. Nachdem wir aus gnaden etzlichen person die prouen zu jren nodturfftigen vnderhalte jnn vnserm closter Ruecloster gnedigst verstadt vndt verschryben lassen, so wollen wir vnns auch versehen, dieselben, als wir dermassen begnadett, werden sich allennt halben jn christlichen wandel der gebur vnd vnser verschreybung gemesz halten vndt erzeigen, vndt euch vndt vnser closter nicht beschwer odder jemands ergerlich sein. Als aber dannoch einsehens zur pilligkeit jn dem erfurdertt, vndt das die almussen, als wir dermassen aus gnaden verstadt, nicht misbraucht, jst demnach an euch vnser gnedigst begeren, beuelh vndt meynung, jr wollet ernstlich aufsehens haben, das die prouener sich allenthalbenn christlich vndt gepurlich verhalten vndt nicht ergerlich leben furen, auch sich vnser begnadung vnd verschreybung gemesz erzaigen. So aber vber zuuersicht bey jemands mangel befunden, dem wollet einsage thun, sich der pillikeitt zu schickenn vndt der verschreybung gemesz zu halten. Wer aber sich daruber widderig erzaigen wolt, der soll mit ewrn schreyben an vns verweist werden vndt jme ferner die prouen bis auf vnser weytern beschaid nicht volgen. Vndt haben euch sollichts aus vrsache, die vnns darzu bewegen, nicht wollen verhalten, werdett dem auch vnnachleslich nachsetzen, vndt seint euch mitt gnaden genaigt. Datum etc.

Inländisch Registrant 1548, i Thottske Saml. 827 Fol.

5.

1550. 10 September. Biskop Tileman von Hussens Ordinationsvidnesbyrd for M. Georgius Petri, der var kaldet til Sognepræst i Tønder.

Tilemannus van Husen, Bisschof tho Schleszwigk vnd der hilligen Schrift doctor, wünschet Gades gnade vnde Barmherticheit dorch Jhesum Christum vnser Heilant allen Christlouigenn birmit bekennende, dat Gegenwardige de andechtige Georgius Petri, Schleszwikes Stiftes Clerick, mit lofwerdige Tuchenisse an mi gepresenteret ist, vnd my, dat ick ehme tho dem werdigen

Prester Ampte muchte inwigen vnderdenichst gebeden; hebbe ick sine erlicke Tuchenisse (vnde also vnse heilandt Christus sprickt de Erndte ist groth vnd weinich ist der Arbeider) vnde notturft der christliken gemeine angesehen, vnde ene hute dato mit vpgelegginge der hende nha gebruke der hilligenn apostelenn tho dem gedachten hilligenn Prester Ampte hebbe jngewiget, dat he dat presterlike vnnnd Predige 'Ampte herfurder tho nutte, bate vnde vorbeteringe der christliken gemene moge gebukkenn. Doch bi also dat he flitlich in der hilligenn Schrift sinem gelofte nha studere, vnnnd dat he dat Wort Gades in einem erliken cristlikenn leuende recht vnd rein predige, de Sacramenta Christi nha rechter insettinge gebruke vnnnd vth dele. Dusses alles in Orkunde der Warheit mit mines Tilemanni Husen Bischops Signet hirunder gedrucket. Actum et datum Schleszwig decima die Septembris anno etc 1550.

Afskrift fra 16de Aarh. i Gemeinsch. Arch. XXII, 18.

6.

1550. 13 Oktober. Biskop Tileman v. Hussen kvitterer for Modtagelsen af Halvdelen af den Aarspension. Hertug Frederik skulde yde ham.

ICK Tilmannus van Huessen der heiliger schrift Doctor vnd bischoff zu Schlesvick bekenne hiie mitt vor mich, uninen Erben vnd erbenamen auch sunst vor jdermenniglich, dat ick van dem durchluchtigen vnd hochgebornen fursten vnd herrn, herrn Friderich, Hartzogen zu Holstein etc. wegen der pension, so my van s. f. g. vp zwei termyn, als Michaelis vnd Osteren, vorschrieben voerden, vp heutt dato, des termins haluen, so vp Michaelis dieses funffzigsten Jhars bedaget geucesen, funffte halb hundert marck lubisch zu gueder gnuge entfangen vnd vpgebuert hebbe. Bedanke mich der fruntlich vnd guetlicher betzalunge vnd qwitire hochgemelt f. g. vnd weme der wege qwitirens nott von vpgemelten funfftehalb hunder marck desz termins halben quidit ledigen vnd loesz vor mich vnd mynen eruen, vnd hebbe des in orkundt dit alles mit myner eigen handen geschreuen, vnd myn pitzir hir vnder gedruicket. To Scleiswick Anno 1550 den 13 dach in Octobri.

Egenhändig Orig. i Geh.-Ark med paatrykt Segl, hvori staar T. H. og derunder to korslagte Nøgler.